

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

De komende maanden nemen wij u graag mee naar de ontstaangeschiedenis van de Hervormde gemeente Dongen, welke begint op 5 augustus 1618 met de bevestiging van Mr. Cornelius Lanius.

Voorwoord

Jarenlang was A.C.M. Zom archivaris in Dongen e.o. Zijn interesse voor de lokale geschiedenis blijkt uit een groot aantal studies.

Zo beschreef hij onder meer de geschiedenis van de protestantse kerk in 's Gravenmoer. Dit dorp viel onder de macht van de Staten van Holland sinds 1648 en daar werd de kerkelijke leer van het protestantisme streng doorgevoerd. Het aantal katholieken bleef er gering.

Dongen daarentegen viel onder de Baronie van Breda, die door de Prinsen van Oranje zelf werden bestuurd. Deze Oranjes waren veel 'rekkelijker' en toleranter naar de katholieken toe. Zij konden ook niet anders, aangezien de overgrote meerderheid van de inwoners van de Baronie, hun rooms-katholieke overtuiging behielden. Ook in Dongen was en bleef de meerderheid van de bevolking de traditionele kerk van Rome trouw. Mogelijk een gevolg van de Spaanse overheersing in deze regio's tot 1648, maar ook een sterke sociale verbondenheid met deze denominatie.

Ter gelegenheid van het 400 jarig bestaan van de N.H.K. (Nederlands Hervormde Kerk) in Dongen, schreef Zom een zeer uitvoerige studie. Daarbij maakte hij gebruik van allerlei archief stukken. In 1992 verscheen zijn studie in boekvorm in een kleine oplage. Uit die vier eeuwen lokale kerkgeschiedenis blijkt, dat de protestantse kerk vooral door armlastigheid werd geplaagd. Niet verwonderlijk, omdat het merendeel van de Dongense bevolking tot het Rooms Katholicisme behoorde. Zij waren als lokale gemeenschap in een ver verleden tegen de Reformatie van Luther, Calvijn, Huss en Zwingli gekant. De notabelen, het bestuur en de magistraten waren vrijwel allen van R.K.-huize.

In 1648 werd bij de Vrede van Münster bepaald, dat in alle Staten van Holland de N.H.K. de enige godsdienst zou zijn. Die kerkpolitiek was tot mislukken gedoemd in de Zuidelijke Nederlanden, waaronder de Baronie van Breda. Toch wisten enige dominees er in het jaar 1648 R.K. kerken over te nemen met steun van de Oranjes. Zo viel ook het R.K. Laurentius kerkgebouw in Dongen - uit omstreeks 1400 - in hun handen. Deze kerk bleek echter veel te groot voor het aantal gelovigen. Voortdurend bleef het noodzakelijke onderhoud ervan uit, ondanks de opbrengsten van huurders van delen van het kerkgebouw. Zo waren de Schout en Schepenen, het dorpsbestuur, maar ook de brandspuit en het politiekantoor lange tijd in het middenschip en de kerktoren gevestigd. Ook waren er veel strubbelingen met het benoemen van dominees, pesterijen door 'papen' en moeizame lokale verhoudingen. Kortom kennis over het verleden van de kerkelijke geschiedenis kan helpen bij het verwerven van enig inzicht in de huidige situatie.

De beschrijving van 400 jaar N.H.K. in Dongen uit 1992 door Toon Zom bleef beperkt tot een kleine groep geïnteresseerden. Door deze vanaf nu in 'Samenspraak' opnieuw uit de doeken te doen, kunnen alle parochianen daar kennis van nemen. In deze heruitgave zijn alle bronvermeldingen achterwege gelaten, mede omdat in het Tilburgse archief intussen alle stukken een nieuwe nummering hebben ondergaan. De bewerking van de oorspronkelijke teksten van Toon Zom heeft Lucas van der Hoeven ter hand genomen.

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (deel 1)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

Inleiding

Geologisch gezien maakt Dongen deel uit van een groot stuifzand gebied, dat via Loon-op-Zand - Nederlands zevende officieel erkende natuurpark - tot aan Waalwijk doorloopt. Vanaf de IJzertijd (10.000 tot 2.000 v.Chr.) zijn er archeologische vondsten gedaan in Dongen. De oudste vermelding van Dongen is in een akte uit 1281 aangetroffen. In dat jaar leent Willem van Hoorne en Altena, kasteelheer van Loon-op-Zand, een deel van het huidige grondgebied van Dongen uit aan Wouter Volckaert. Ten oosten van rivier de Donge vestigt deze Willem van Hoorne de 'heerlijkheid Dongen' in 1287. Beide delen van Dongen komen in de 14^{de}

eeuw in handen van Willem van Duvenvoorde. Hij verkoopt zijn kasteel en landerijen in 1350 aan zijn dochter Beatrijs en haar man Roelof van Dalem. Zij zijn daardoor de eerste 'Heer' en 'Vrouw' van de 'Heerlijkheid Dongen'. In 1629 staat er nog steeds een kasteeltje in Dongen, dat misschien wel op dezelfde plek heeft gestaan. Op de Brabantse zandgronden wonen vooral Rooms-Katholieken. Het gebied grenst drie kilometer ten noorden van Dongen aan de voormalige veen-, turfgronden. Die zijn ontstaan door de rivierafzetting van de Waal, Merwede en de Maas. De turf is afgegraven in de vroege Middeleeuwen en daardoor is een binnendijkse 'slagen-kanalen-landschap' ontstaan, dat uniek is voor Nederland. De dorpskernen rond de Heuvel en de Kerkstraat behoren tot de oudste delen van het dorp. De huizen en de kerk zijn er gebouwd op een smalle zandrug, een uitloper van de Loonse en Drunense Duinen. De huizen staan hoog en droog, er is voldoende drinkwater beschikbaar en rondom liggen vruchtbare akker- en weidegronden. Bovendien zijn er vlakbij veengronden om turf te steken, dat als brandstof dient. Het aantal inwoners is waarschijnlijk heel gering geweest, mogelijk slechts enige tientallen.

Katholieke kerk in Dongen

De éérste Rooms Katholieke Laurentiuskerk in Dongen werd gebouwd op de restanten van een kleine kapel uit 1400, die omstreeks 14 meter bij 6 meter grondoppervlakte had. In de loop van de vijftiende eeuw is de huidige Oude Kerk over de afgebroken kapel gebouwd. In een oud kerkelijke archiefstuk van het bisdom Luik blijkt dat de er sprake is van de oprichting van een stichting voor het laten lezen van missen enkele keren per week aan het hoofdaltaar binnen de Dongense parochie. Onder de tachtigjarige oorlog heeft het kerkgebouw zeer zware schades ondervonden. Tussen 1640 en 1644 werd het verwoeste middenschip ook al eens herbouwd.

Politiek en religie aan het begin van het Twaalfjarig bestand.

De scheiding tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Tachtigjarige oorlog vindt haar oorsprong in de Unie van Utrecht in 1579. Deze unie komt tot stand nadat enige gewesten zich aaneen sloten om gezamenlijk de Spanjaarden ons land te verjagen. Tevens regelden zij enige staatkundige zaken, zoals defensie, belastingen en godsdienst. Vooral de 'vrijhandel' is van groot belang voor de nieuwe staat, hetgeen botst met het absolutistische karakter van de Spaanse koning en zijn regering. De Spaanse overheid houdt weinig rekening met de rechten en privileges van haar onderdanen. Hoge edelen worden nauwelijks betrokken bij de Spaanse landsregering. Een vreemdeling als Granvelle daarentegen lijkt een over een beslissende stem te beschikken. In de lagere geledingen binnen de gewesten streven lokale bestuurders naar intrekking van de plakaten tegen de ketterij en opheffing van de geloofsvervolging. Deze eenheid van de Nederlandse gewesten wordt aangetast door een aantal zuidelijke gewesten, die zich aaneensluiten in de Unie van Atrecht in 1579. Door ondertekening daarvan stellen deze gewesten zich weer onder de gehoorzaamheid van de Spaanse koning. Maar bovenal is het behoud van de Rooms-Katholieke godsdienst een belangrijke drijfveer tot het ondertekenen van de unie van Atrecht.

In dit kader is het begrijpelijk, dat de noordelijke gewesten, die zich in een verdedigend verbond aaneen sluiten, in het "ware" nieuwe geloof een samenbindende kracht zoeken. Toch blijft de regeling op het punt van religie een zaak van ieder gewest afzonderlijk. Zo wordt op 23 januari 1579 de Unie van Utrecht door een aantal noordelijke provincies ondertekend. Ofschoon niet met die opzet in het leven geroepen, wordt dit traktaat nadien een staatsrechtelijk document, waarop het blijvend verbond van de latere Republiek der Verenigde Provinciën zal berusten.

De omvang van het grondgebied van de Unie van Utrecht verandert in de loop der jaren, al naar gelang de positie van de Staatse huurlegers terreinwinst of -verlies behalen. De frontlijn loopt meestentijds dwars door de gewesten, die zich vanwege de voortdurende oorlogshandelingen, noch bij de ene noch bij de andere unie hebben aangesloten. In 1607 loopt deze frontlijn, voor wat het huidige Noord-Brabant betreft, van Bergen op Zoom naar Grave, waarbij de stad Breda in Staatse en de stad 's Hertogenbosch in Spaanse handen is. De oorlogsmoeheid aan beide zijden van het front. Beide partijen onderhandelen dan over een wapenstilstand van twaalf jaar. De ondertekening van deze overeenkomst vindt plaats op 9 april 1609 in Antwerpen.

De belangrijkste bepalingen van dit vredetraktaat gaan over het grondgebied en religie. Over de territoria komt men overeen, dat de wapenstilstand zal worden gehandhaafd onder het gezag van de Noordelijke of Spaanse troepen. Spanje verlangt

echter wel een 'beperkte' vrijheid voor de katholieken in de Hollandse gewesten. De Staten Generaal van de Verenigde Provinciën weigert hieraan tegemoet te komen. Wel erkent zij de vrijheid van religie in haar gebieden door in te stemmen met de handhaving van een kerkelijke status quo.

Aan de handhaving ervan, wordt alom getwijfeld. Onmiddellijk na het ingaan van het twaalfjarig bestand proberen zowel katholieken als protestanten hun posities te handhaven, maar liever nog uit te breiden. Ook de Hervormde gemeente van Dongen ondervindt de gevolgen van deze spanningen.

Dongen in de classis Breda.

De oudste acten van de Dongense kerkeraad dateren uit 1674. Wel bevinden zich enige historische stukken in het archief van de classis Breda. Daaruit blijkt dat deze is ontstaan in 1614 na een afsplitsing van de classis in Dordrecht. Van de eerste twee jaren van haar bestaan zijn geen geschreven stukken bewaard gebleven. Vanaf 31 augustus 1616 zijn er notulenboeken van de classicale vergaderingen bewaard gebleven. De classis Breda telt in 1614 slechts zes hervormde gemeenten: Breda, Terheijden, Gilze en Chaam, Zundert, Leur en Oosterhout. In 1616 wordt Dinteloord daaraan toegevoegd en Roosendaal volgt in 1618. De grote uitbreiding van de classis vindt plaats tussen 1644 en 1653, als veel dorpen in de Baronie van Breda, na de vrede van Munster in 1648, worden voorzien van een predikantsplaats.

In Dongen is er tot 1616 geen sprake van een hervormde gemeente met een predikanten plaats. Wel zal er een kerkenraad aan de gemeente leiding hebben gegeven. Het eerste beschikbare verslag van dat college is gedateerd op 10 februari 1619.

Op de Heuvel ligt ook een pand waar de eerste protestantse gelovigen voor hun diensten bijeenkwamen. Daartoe werd er een kamer gehuurd in het huis van Jacob Lambrechts Vermeulen en Jenneke Andries-dochter. Zij verhuren een vertrek aan het westzijde van hun huis, waarvan in het contract staat: "daerinne nu jegenwoordich de predicant des heijligen Evangeliums deselve ghemeente Godes heijlighe sijn leerende ende vercondigende". In het gemeente archief is een contract te vinden, waarin de verlenging van de huur met een jaar, van mei 1619 tot 30 april 1620. De huurprijs bedraagt 13 Rijns gulden te voldoen in twee termijnen, de eerste termijn op 30 oktober en de tweede termijn op 30 april.

Dan verlengen enige ouderlingen en een diaken het contract voor de huur van een kerkruimte. Er woont slechts een beperkt aantal hervormden in Dongen. Hun aantal is echter zo gering, dat zij geen voldoende geld bijeen kunnen brengen om een predikant te onderhouden. Evenmin wordt aan hen een toelage uitgekeerd door de landsoverheid ten behoeve van een predikant. Toch besteedt de classis Breda ruim aandacht aan deze kleine gemeente. Deze besluit in haar vergadering van 2 november 1616, om "die van Dongen", zolang zij géén predikantsgagel ontvangen, jaarlijks een bedrag van 10 gulden per gemeente te verstrekken. Een totaalbedrag van 60 gulden te beginnen in 1617. Met dat geld kunnen de Dongenaren de kosten van de predikanten betalen. Toch schiet deze regeling te kort voor de Dongense protestantse gemeenschap. Tijdens de classicale vergadering van 18 april 1618 te Zundert overhandigt de Oosterhoutse predikant Plancius een brief, die afkomstig is van de schout van Dongen. Daarin wordt de classis verzocht te bewerkstelligen dat er een predikant wordt aangesteld. De classis ziet geen mogelijkheid om aan dit verzoek te voldoen en blijft vasthouden aan haar eerder genomen besluit tot een jaarlijkse uitkering van 60 gulden. Wel beslist zij, dat dit geld besteed mag worden aan Cornelius Jansen, die als voorganger wordt aangesteld. Bovendien mag hij kinderen dopen. Ook belooft de classis om financiële bijstand te verwerven van prins Maurits, de hoogste regent in de baronie van Breda. Over het aantal hervormden in Dongen geven de notulen van de classis geen duidelijkheid. Meer inzicht blijkt uit de visitatierapporten van het bisdom Antwerpen in het begin van de 17de eeuw. Daarin

wordt vermeld:

1614: Weinig kettters, slechts 5 of 6 gaan naar de predicaties van de kettters.

1615: Weinig kettters, slechts 7 of 8 gaan naar ketterse predikaties

1616: 6 of 7 ketterse families.

1617: Een predikant houdt hier predikaties.

1619: 40 kettters. Een predikant uit Breda komt hier prediken.

1620: 35 kletters.
1631: 30 kletters.

Mr. Cornelius Jansen.

Van oorsprong is Cornelis Jansen geen predikant. Hij werkt tot 1617 als medicus in Willemstad. Klaarblijkelijk trekt het ambt van predikant hem toch meer. Op 29 maart 1617 verzoekt hij de classis, om een voorbereidend examen af te mogen leggen. Zo kan hij de bevoegdheid tot het predikambt verwerven. De classis stelt hem daartoe in de gelegenheid onder voorwaarde, dat zij niet aan hem gebonden wil zijn. Daardoor kunnen andere predikanten niet worden benadeeld. Op 20 mei 1617 legt Cornelius Jansen examen af met een predicatie die is gebaseerd op de tekst van de Philippenzen-II vers 13: "Werckt U selfs salicheijt in vreesen ende in leeven, want 't is Godt die in ons werckt den wil ende 't volbrengen, nae sijn welbehaegen". Mr. Cornelius slaagt voor dit examen en daarom wordt het hem toegestaan predicaties te houden. Bovendien mag hij als toehoorder de classische vergaderingen bijwonen, om zo het "ordinem ecclesiarum" (kerkorde) te leren kennen. Zijn bevoegdheden zijn duidelijk beperkt en minder dan van gevestigde predikanten. Niettemin wordt hij in april 1618 aanbevolen bij de Hervormde gemeenschap te Dongen. Cornelius Jansen is blijkbaar goed in de smaak gevallen. De Hervormde gemeente dient op 1 augustus 1618 een beroepingsbrief van Cornelius Jansen in bij de classis. Nadat de Classis de stadhouder en de secretaris van Dongen over dit beroep heeft geraadpleegd en nadat ook Jansen zelf is gehoord, keurt zij het beroep goed. Maar zodra als zij de goedkeuring heeft uitgesproken, dringen stadhouder en secretaris van Dongen erop aan, dat Mr. Cornelius al op 5 augustus 1618 wordt bevestigd. Dat roept wel enkele problemen op, want de nieuw beroepen predikant is geen lid van de classis. Daar dient hij eerst een peremptoir examen voor af te leggen en een propositie te doen. Een en ander 'wordt staande de vergadering geregeld. Dan besluit de classis - "hoewel dit seer ongeerne" - dat dominee Verhoeven uit Zundert hem op 5 augustus 1618 in Dongen in zijn ambt zal bevestigen. Vanaf die tijd heet Cornelius Jansen, 'Cornelius Lanus'. Met de bevestiging van Lanus in Dongen zijn de problemen voor deze gemeente toch nog niet opgelost.

De beroeping naar Dongen is nog niet goedgekeurd door de Prins en evenmin wordt er door hem een predikantsgage verstrekt. Op 23 oktober 1618 vraagt Cornelius Lanus de classis of er alsnog een goedkeuring door prins Maurits is verkregen voor zijn vestiging in Dongen. De Classis adviseert hem dan om in Breda of Oosterhout te gaan wonen. Tevens meldt de classis dat zijn verzoek tot een predikantstraktement op de agenda van de provinciale synode is geplaatst. In Dongen zijn de gelovigen met dat advies niet gelukkig. Zij sturen twee afgevaardigden naar de classis die verzoeken dat Lanus zich toch in Dongen zou mogen vestigen. Om hun wens kracht bij te zetten, beloven zij om voor 11 november met Lanus over zijn salaris te zullen overleggen. De classis gaat hierop akkoord.

Voor haar bijeenkomsten van de gereformeerden heeft de kerkenraad een kamer gehuurd aan de westkant van het huis van Jacob Lambrechts Vermeulen en zijn vrouw Janneke Andries dochter. Dit huis stond aan de Heuvel te Dongen. Ook na het vertrek van Lanus wordt deze kamer op 10 januari 1619 nogmaals voor een jaar gehuurd vanaf mei 1619 tot april 1620. De huurprijs bedraagt 12 Rijngulden per jaar. Zo heeft Dongen moeizaam de eerste predikant verworven. Lang hebben zij niet van zijn diensten gebruik gemaakt. Het is zelfs de vraag of Lanus zich nog de moeite heeft getroost om naar Dongen te verhuizen, want eind 1618 wordt hij naar Chaam beroepen. Op 20 januari 1619 volgt zijn bevestiging te Chaam.

De "terugkeer" van Cornelius Lanus.

Na het vertrek van Lanus als predikant raakt de Hervormde gemeente in Dongen in problemen. De bediening door predikanten uit omliggende gemeenten laat veel te wensen over. De financiële zorgen ontstaan doordat er uitgaven ten behoeve van het kerkgebouw dienen te worden gemaakt. In de kerkenraad wenst een aantal leden te worden vervangen. "Op 31 oktober 1619 staat het water kennelijk aan de lippen. Dan verschijnen Jacob van der Wee en Jan de Roij namens de Dongense gemeente in de vergadering van classis met het verzoek om voor de gerezen problemen oplossingen te bieden. Aan een betere bediening door predikanten en de verkiezing van nieuwe leden voor de kerkenraad belooft de classis mee te werken. De financiële zorgen kan de classis echter niet wegnemen, omdat zij zelf over onvoldoende fondsen beschikt.

Vrede van Munster

In **1648** wordt de **vrede van Munster** gesloten. Het betekent het einde van de tachtigjarige oorlog en de erkenning van Republiek. Maar tevens ook een formeel verbod op katholieke erediensten ('paapse stoutigheden') in de Baronie van Breda, het eigendom van de Oranjes. In 1648 dienen alle kerken, kapellen en pastorieën van de rooms-katholieken aan de protestanten te worden overgedragen. Dat vormde een dramatische situatie. Want de roomse meerderheid van de bevolking van Dongen hadden juist in het daaraan voorafgaande jaar de restauratie van hun kerk voltooid. *Wordt vervolgd*

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (deel 2)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

In deel I van deze reeks van artikelen, beschreven wij in het kort over de geschiedenis van Dongen, de vestiging van de Protestantse kerk in Dongen en over de eerste, moeizame benoemingen van de predikanten Cornelius Jansen en Cornelius Lanius. Deze aanstellingen vonden plaats in een zeer roerige tijd, waarbij de politieke en sociale verhoudingen sterk onder druk stonden. Deze opkomst ervan, was een gevolg van de invloed van de Reformatie (Luther, Calvijn, Zwingli en Huss) in Noordelijk Europa in de 16de eeuw. Maar leidde ook tot een tegenreactie van de R.K. kerk middels het Concilie van Trente 1545 tot 1563, waarbij zij hervormingen doorvoerde en de grondslagen van het geloof vastlegde. Om de invloed van de Reformatie en de Contrareformatie op het in de jonge Republiek Holland gevoerde beleid op de lokale gemeenschappen te begrijpen, is het noodzakelijk om enige hoofdlijnen daarvan te verduidelijken. Want daardoor wordt helder, waarom 's Gravenmoer geheel protestants werd en in Dongen slechts een gering aantal inwoners zich tot het nieuwe geloof bekeerden.

Contrareformatie

Dit concilie was een bijeenkomst van bisschoppen in van 1545 tot 1563 gehouden in Trente in Noord Italië. De bijeenkomst had tot doel om de misstanden en misbruiken binnen de Katholieke Kerk aan te pakken als reactie op de Reformatie. Er diende duidelijkheid te komen over de door protestanten betwiste geloofspunten. Op dat concilie werden in 126 stellingen, onderdelen van de protestantse leer als dwaling gekenmerkt. Verder werd de canon van de Bijbel vastgesteld, welke overgeleverde teksten wel of niet als geïnspireerde geschriften werden aangemerkt en dat de openbaring slechts zou bestaan uit de Heilige Schrift en de kerkelijke traditie. Tevens werden de geloofswaarheden zoals de erfzonde, de zaligmaking, de zeven sacramenten, de aflaten, de heiligenverering en het vagevuur opnieuw bevestigd. Het Latijn werd als enige liturgische taal aangemerkt. Het werd geestelijken verboden om meer kerkelijke ambten tegelijkertijd uit te oefenen en zij dienden het celibaat te respecteren. Priesters moesten een betere opleiding krijgen aan seminaries, geleid door de bisschoppen. Gelovigen dienden te worden onderricht via de catechismus en prediking.

Deze hervormingen werden door de protestanten als onvoldoende en te-laot gekarakteriseerd. Daardoor bleef de polarisatie tussen de traditionele en nieuwe geloofsopvattingen toenemen, ook in de nieuw gevormde Republiek.

Situering van Dongen omstreeks 1600

Rond 1600 lag Dongen als grensgemeente in het uiterste noordoosten van de Baronie van Breda. In het noorden bevond zich de grens tussen de gewesten Holland en Brabant. Aan de oostkant van Dongen grensde het Land van Breda aan de Meijerij van 's-Hertogenbosch. Het dorp Dongen valt als onderdeel van de 'heerlijkheid' Breda geheel onder de invloedssfeer van deze stad. Als Brabants grensdorp stond Dongen ook onder de invloed van Holland en vooral van de vestingstad Geertruidenberg.

Rond 1600 bestaat Dongen uit enkele afzonderlijke woonkernen, die onderling verbonden waren door zandwegen over grotendeels woeste grond waarin zich verspreid liggende boerderijtjes en kleine akker complexen bevinden. De belangrijkste kernen waren 'Heuvel' – daar bevond zich een houten brug om het riviertje de Donge over te steken; het 'Kerkkwartier', dat de Kerkstraat en de bebouwing in de onmiddellijke omgeving van de oude kerk omvatte. Andere kernen waren 'De Ham', waar het huidige gedeelte

van de Lage en Hoge Ham tussen Achterhuizen en Bolkensteeg werd bewoond en de 'Bergen' waar het westelijke deel ervan was bewoond - de huidige St. Josephstraat en Oude Baan. De onderlinge afstanden tussen deze woonkernen varieerde tussen de 500 en 1000 meter. Aan de noordgrens van Dongen bevonden zich nog twee woonkernen 'Klein Dongen' en 'Dongevaart'. Beide gelegen langs de oorspronkelijke turfvaarten, die voor de ontginning van de uitgestrekte venen waren gegraven. Zij bevonden zich op zo'n 1500 en 2600 meter van 'De Ham' vandaan. Een hecht dorpsbeeld met een min of meer aaneengesloten bebouwing bood Dongen in het begin van de 17de eeuw zeker niet!
Pas vanaf het einde van de 18-de eeuw groeit Dongen langzaam uit tot een volgroeide woonkern.

Breda en Geertruidenberg

De opkomst van het Calvinisme in Holland, leidde in 1566 door verschillende oorzaken tot de Beeldenstorm. De Spaanse koning Philips II besloot daarop tot een veldtocht geleid door de Hertog van Alva in 1567. De eerste grote veldslag vond bij Heiligerlee in 1568 plaats. Destijds begon de tachtigjarige oorlog tussen de Nederlanden en Spanje en die eindigde met de vrede van Munster in 1648. Voor zover oorlogshandelingen zich in de westelijke helft van het huidige Noord-Brabant afspeelden, concentreerde de strijd zich voornamelijk op het veroveren van de steden Breda en Geertruidenberg. Het in handen hebben van een stad betekend ook controle uitoefenen over het omringende platteland. In 1573 viel Geertruidenberg in Staatse handen en Breda in 1577. Voor de protestantse hervormers vormde dat de gelegenheid om hun invloed ook over het platteland uit te breiden. Geertruidenberg gold als centrum voor de verbreiding van het Calvinisme. Ook vanuit Breda werd het grensgebied tussen Holland en de Meierij van Brabant rijp gemaakt voor de Reformatie. De wisselende heroveringen door Spanjaarden en Hollanders van beide steden konden dit proces niet meer stoppen.

Het Twaalfjarig Bestand

Vanaf 1606 werd informeel onderhandeld tussen de Spaanse overheersers en de Hollandse opstandelingen over een staakt-het-vuren. Uiteindelijk sloten zij op 9 april 1609 in Antwerpen een Twaalfjarig Bestand tot 1621. Daardoor ontstond er een diagonale scheidslijn van Bergen-op-Zoom naar Grave tussen de gebieden die onder Spaans of Staats gezag staan. Zo behoorden

Omstreeks 1910

Geertruidenberg en Breda tot Staatse gebieden en bevond 's-Hertogenbosch zich in Spaanse handen. Belangrijke bepalingen in het akkoord waren onder meer, dat gebieden die door elk der partijen werden gecontroleerd zullen gerespecteerd blijven; dat de opstandelingen instemden met een kerkelijke status quo in de Staatse gebieden. Met uitzondering van de gebieden die deel uitmaakten van de 'Unie van Utrecht'. Deze laatste bepaling behelst dat voor zover het de Baronie van Breda betreft, dat de rooms-katholieken en Hervormden elkaar niet naar het leven zullen staan. Noch dat zij pogingen zouden ondernemen om hun invloed uit te breiden. Het is echter nauwelijks voorstelbaar, dat de Spanjaarden hoge verwachtingen hadden over de handhaving van de kerkelijke status quo door Staatse troepen. Onmiddellijk na het ingaan van het Twaalfjarig Bestand in de Staatse gebieden van Brabant, probeerden zowel katholieken als protestanten hun invloed te vergroten ten koste van de andere denominatie. De Hollanders hielden zich bij deze activiteiten van Hervormden niet afzijdig. Waar mogelijk werden zij financieel gesteund, zoals bij het toekennen van predikantstraktementen. Toch wordt deze steun met de nodige terughoudendheid verleend, wellicht om de vrede niet teveel geweld aan te doen. Maar ook dat een dergelijke steun na afloop van het Twaalfjarig Bestand wel eens verspilde moeite, zou blijken te zijn.

Tijdens het 'Twaalfjarig Bestand' (1606 – 1621) traden de godsdienstige tegenstellingen binnen de protestantse kerkgemeenschap scherper voor het voetlicht. Volgelingen van Jacobus Arminius (1560-1609) - de Remonstranten of rekkelijken - weken af op het punt van de predestinatie, de vrije wil en de erfzonde, vastgelegd in de Nederlandse Geloofsbelijdenis én de Heidelbergse Catechismus.

De Remonstranten zetten zich af tegen bindende belijdenisgeschriften, waarin de Bijbel interpretatie is vastgelegd. De Remonstranten richtten zich tot de Staten van Holland en West-Friesland om steun te krijgen tegen hun uitsluiting van de publieke, contra-remonstrantse kerken. Daarmee was het een politieke kwestie geworden. Raadpensionaris van Oldenbarnevelt stond evenals prins Maurits aanvankelijk onverschillig tegenover alle religieuze meningsverschillen. Van Oldenbarnevelt wilde echter zeggenschap over de Kerk verkrijgen om rust te brengen in de gewesten. De calvinistische predikanten wensten echter geen enkele inmenging van de staat in hun geloofsopvatting. Op het moment dat Van Oldenbarnevelt ruimte vroeg voor de remonstrantse leer van de Leidse hoogleraar Jacobus Arminius, escaleerde het conflict. Maurits zag in de calvinisten een bondgenoot tegen Van Oldenbarnevelt en sloot zich aan bij de contraremonstranten, die de leer van de Leidse hoogleraar Franciscus Gomarus aanhingen. Na drie jaren politieke strijd, werd in 1619 de Synode van Dordrecht bijeen geroepen voor een definitief oordeel over deze kerkelijke twisten. Deze besloot onder meer tot een Statenvertaling van de Bijbel, maar ook dat de standpunten van Gomarus tot de kerkleer van de Gereformeerde Kerk behoorden. Daardoor ontstond er een kerkscheuring, waarna de Arminianen de Remonstrantse Broederschap in september 1619 oprichtten. Voor een speciaal tribunaal werd Van Oldenbarnevelt ter dood veroordeeld en op 13 mei 1619 op het Binnenhof onthoofd. Met de dood van Van Oldenbarnevelt en het verbod op de Remonstrantse leer was de binnenlandse strijd in het voordeel van Prins Maurits beslist. De invloed van deze nationale kwestie had ook grote gevolgen voor de lokale geloofsgemeenschappen. Zo behoorde 's Gravenmoer tot het gebied van Holland, met als gevolg dat vrijwel de gehele bevolking zich tot het protestantse geloof bekeerde. Dongen viel onder de Baronie van Breda – onder heerschappij van de Oranjes zelf - waar de katholieken werden getolereerd. Het geringe aantal aanhangers van het protestantisme in Dongen bleek geen beletsel om de bezittingen van de Rooms Katholieken op te eisen. Uiteindelijk kregen de protestanten de (oude) R.K. Laurentiuskerk in 1648 in handen.

's Gravenmoer: protestants

's Gravenmoer behoorde tot het gewest Holland en valt onder het gebied van de 'Unie van Utrecht'. Deze overeenkomst tussen een aantal Nederlandse gewesten werd op 23 januari 1579 getekend. Daarin werd bepaald dat de gewesten zich gezamenlijk zouden inzetten om de Spanjaarden het land uit te jagen en tevens werden een aantal staatkundige zaken geregeld zoals defensie, belastingen en godsdienstvrijheid. Op aandringen van Holland en Zeeland werd het artikel over de geloofsvrijheid zodanig gewijzigd dat er in ieder gewest slechts ruimte was voor uitsluitend katholicisme óf uitsluitend calvinisme. Deze bepaling zou binnen enkele jaren leiden tot het uitgesproken calvinistische karakter van de aangesloten gewesten. Het werd moeilijk om openlijk katholiek te zijn zonder Spaansgezind te lijken, hoewel Willem van Oranje ijverde voor verdraagzaamheid. Na het ontstaan van de Unie volgde een snelle ontwikkeling die in Holland en Zeeland de beloofde godsdienstvrijheid voor katholieken feitelijk afschafte (hoewel niet juridisch); daarnaast namen in Utrecht en andere delen van de Unie Calvinisten talrijke kerken over. Dus op nauwelijks 2.500 meter van Dongen bestond er dus géén beperking voor de verbreiding van de Reformatie en is er ook géén sprake van een handhaving van de kerkelijke status quo. In 's Gravenmoer zette de hervorming dan ook onmiddellijk door, na het ingaan van het Twaalfjarig Bestand. In 1610 werd daar de predikant Gosuinus Buijtendijck bevestigd en de kerk van de Rooms-Katholieken ontnomen. In 1611 week de pastoor van 's Gravenmoer uit naar Dongen, waar hij al vanaf 1594 als plaatsvervangend pastoor optrad. Deze plattelands pastoor, Jan van Beieren, stond niet bekend als een "goede herder". Zoals vele priesters in die jaren leeft hij in concubinaat en nam zijn pastorale taken niet zo nauw. Zijn pastorale arbeid werd in de jaarlijkse visitatieverslagen als uitgesproken slecht beoordeeld.

Ook binnen 's Gravenmoer functioneerde Jan van Beieren niet veel beter, mogelijk een verklaring voor de geloofsoverstap van veel dorpingen, maar ook zijn weerslag vond in de aangrenzende Dongense kernen Dongevaart en Klein-Dongen.

Classicale ontwikkelingen

Na de verovering van Breda - door Maurits in 1590 - schaarde deze stad zich met de gehele Baronie onder de classis Dordrecht. Binnen deze classis vormde het land van Breda een regionale kring, hoewel er alleen in Breda een zelfstandige Hervormde gemeente bestond. In een aantal dorpen zijn wel hervormingsbewegingen waar te nemen, waarvan sommige ook door predikanten uit Breda werden bediend. Toch doen zich al vrij snel tekenen voor die er op wijzen, dat Breda een zelfstandige classis zou willen worden. Er ontstaat in 1607 enige wrevel, als de Bredase predikanten proberen om de pastoors te vervangen door predikanten, die niet ondersteund werd door de classis in Dordrecht. Deze laatste meende dat dergelijke activiteiten niet de goedkeuring van de landelijke overheid zou krijgen, die dan juist volop in onderhandeling was over de voorwaarden om tot een het Twaalfjarig Bestand te komen. Bovendien wilde de classis in Dordrecht voorkomen dat haar gebied zou worden ingeperkt. Tenslotte droegen enige

Omstreeks 1910

meningsverschillen over de kerkorde nog eens extra bij tot het Bredase streven naar afscheiding. Tijdens het Twaalfjarig Bestand werden in enige dorpen nieuwe Hervormde gemeenten gesticht – zoals in Oosterhout, Dinteloord en Roosendaal in 1613, Leur en Terheijden in 1614. Terwijl Ginneken en Teteringen door de Bredase

predikanten reeds werden bediend. Mede door deze ontwikkelingen, acht Breda de tijd rijp voor een eigen zelfstandige Classis. In 1614 vond een officieuze afscheiding van de "Classis" Breda van de Dordtse Classis plaats. In 1615 bereidde de Bredase classis uit met Zundert en Chaam, dat aan de Hervormde gemeente Ginneken werd toegevoegd. Deze Classis afsplitsing werd in 1616 officieel erkend. De Raad van State beschikte op 12 december 1615 positief op een rekest van de Bredase predikanten, dat uit de algemene middelen van het land van Breda financiële ondersteuning aan deze classis ter beschikking diende te worden gesteld. Vanaf 31 augustus 1616 vergaderde de Classis van Breda geheel zelfstandig en werden er notulen van haar Classicale vergaderingen opgemaakt. De noordgrens van de Classis van Breda valt dan samen met de landsgrens tussen de gewesten Holland en Brabant. Met als gevolg was Dongen dus ook in Classicaal opzicht een grensdorp.

In feite startte de Classis Breda in 1616 met slechts zes Hervormde gemeenten. Nog datzelfde jaar werd Dinteloord toegevoegd en in 1618 volgde Roosendaal. Toch vormden acht gemeenten een te

smalle basis voor een volwaardige Classis. Zowel predikanten als de magistraat van Breda deden veel moeite om dit aantal uit te breiden door zoveel mogelijk predikanten aan te stellen. Maar niet alle gemeenten-in-oprichting bleken al rijp voor een zelfstandig bestaan. Zo werkte er in 1616 in Rijsbergen al een predikant, maar was er pas in 1648 sprake van een Hervormde gemeente.

Ook de hervormde gemeenschap in Dongen was onderhevig aan dit spanningsveld tussen geografische, politieke en kerkelijke ontwikkelingen. Al met al geen ideaal klimaat. In 1618 werd door enkele Dongenaren de bevestiging van een predikant min of meer afgedwongen, maar ook deze gemeente bleek nadien nog niet levensvatbaar te zijn.

Reeds in het eerste deel van deze serie gingen wij in op de aanstelling van Mr. Cornelius Jansen en de benoemde en terugkeer van Cornelius Lanius. *Wordt vervolgd*

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

Vervolg deel 2. We gaan verder waar we in november zijn gestopt.

Financiële noden in Dongen

Vanaf de start van de kerkelijke gemeenschap in Dongen, was er al spoedig sprake van een geldgebrek. Het vermoeden bestaat dat het geringe aantal 'bekeerlingen' (in 1614: 6 én in 1631: 30 'kettlers') niet erg kapitaalkrachtig waren en mogelijk deel uitmaakten van de lagere sociaaleconomische klasse. Immers het verlaten van de R.K. 'moederkerk', waar de meerderheid van de bevolking – zo'n 1.500 inwoners - betekende mogelijk ook een verstoting uit allerlei sociale verbanden. De geldzorgen waren dus groot. Mogelijk waren de huurpenningen voor de kerkruimte een te zware last of bestonden er al plannen en dus te voorziene uitgaven – waarvoor opbrengsten werden gereserveerd - voor de bouw van een eigen kerkruimte. Het probleem van de slechte bediening door predikanten uit naburige gemeenten, loste zichzelf na korte tijd op. Want nog geen jaar na zijn vertrek keerde Lanius terug naar Dongen. In november 1619 werd hij beroepen naar 's Gravenmoer. De Classis in Dordrecht en de burgerlijke overheid van 's Gravenmoer hadden daartoe de noodzakelijke formaliteiten vervuld. Ook Lanius zelf was erg ingenomen met dit besluit. Hij bepleitte voor de Classis in Breda, dat hij in 's Gravenmoer zijn plichten beter kan nakomen dan in de combinatie gemeenten van Chaam en Ginneken. Ook verwachtte hij dat in de grotere gemeente van 's Gravenmoer meer resultaten - zoals bekeerlingen – zouden zijn te behalen dan in Chaam. Om die redenen wilde de Classis hem beroepen, maar wel op voorwaarde dat hij ook de protestantse gemeenschap in Dongen zou bedienen. Ook de Classis in Dordrecht werd van deze eis op de hoogte gesteld en daarover werd een akkoord gesloten. Zo keerde Lanius eind 1619 terug in Dongen. De financiële problemen in Dongen bleven onverminderd bestaan. Een verzoek van Dongen om een collectereis te organiseren, stond de Classis niet toe. Omdat het Twaalfjarige vredesbestand in 1619 ten einde liep, vreesde zij voor grote veranderingen. Daarom zou een collectereis bij voorbaat tot mislukken gedoemd zijn. Bovendien had de classis al eerder besloten om hen niet meer met dergelijke verzoeken lastig te vallen. Naar het oordeel van de Classis was immers de prins van Oranje, als bestuurlijk hoofd van de Baronie, de aangewezen geldschieter. Terwijl 's Gravenmoer onder de Staten van Holland en de Classis van Dordrecht ressorteerde. Het riviertje de Donge vormde destijds als bestuurlijke 'grensrivier' en dat leidde weer tot allerlei smokkelpraktijken over-en-weer.

Het einde Twaalfjarig bestand, begin van verval

Toch bleek predikant Lanius niet erg ingenomen met zijn nieuwe gemeenten. Na eerdere pogingen, diende Lanius op 29 juni 1621 nadrukkelijk een ontslagverzoek in over de bediening van de Dongense gemeente. Daarbij gaf hij als reden aan dat door de hervatting van oorlogshandelingen, het te gevaarlijk was om ook Dongen te blijven bedienen. De Classis toonde daarvoor begrip en mede daardoor vertrekt Lanius voorgoed uit Dongen. Zijn plaats zou door dominee Plancius uit Oosterhout worden waargenomen. Ondanks deze nieuwe tegenslag bleken de Hervormden in Dongen er toch van overtuigd, dat er een betere tijd aan zou breken. Immers tijdens diezelfde vergadering verzochten zij de Classis tot een afvaardiging van drie personen, die Prins Maurits ertoe over dienden te halen de parochiale Laurentius kerk aan de Hervormden over te dragen. Indien overdracht niet mogelijk zou zijn, dan diende hij deze kerk tenminste te sluiten voor

de Rooms-Katholieken. Opvallend is dat dit voorstel in 1621 feitelijk vooruitloopt op het idee tot de vorming van één officieel erkende en toegestane religie in Holland, de Nederlands Hervormde 'staatskerk'. Terwijl die opvatting pas met de Vrede van Munster in 1648, werd geformaliseerd. Kort tevoren was immers de Dongense pastoor Jan van Beieren overleden. Daarom achtte ook de Classis het moment gunstig en stemde onmiddellijk in met dit voornemen. De 'heidense afgodendienst van de papen' diende immers met alle middelen te worden bestreden. Om de kans van een dergelijk verzoek meer kans van slagen te geven, besloot de Classis op haar beurt ook de Synode voor dit plan te winnen. De Synode was juist in die dagen in Rotterdam ter zitting bijeen.

Synode Rotterdam

Zelfs de Synode bleek staande haar Prins. De afgevaardigden Synode, dominee Plancius Classis van Breda en de delegatie kreeg de Prins Via zijn griffier liet hij redenen geen gehoor aan Hij wilde de kerk in Hervormden, noch kon hij Katholieken sluiten. Wel de pastorie niet opnieuw ter bewoning worden overgedragen. Antwerpen een nieuwe benoemen, zou de Prins ondernemen. Die waren natuurlijk gelegen in *Maurits*

enthousiast en stuurde nog vergaderingen een delegatie naar de waren de voorzitter van de uit Oosterhout namens de secretaris van Dongen. De echter niet persoonlijk te spreken. weten, dat hij om gewichtige hun verzoek zou kunnen geven. Dongen niet overdragen aan de de kerk voor de Rooms-beloofde hij erop toe te zien, dat aan een Rooms priester zou Maar als de bisschop van pastoor in Dongen zou daar geen actie tegen gewichtige redenen van de Prins de hervatting *Prins*

van oorlogshandelingen, waarbij hij de Zuidelijke Nederlanden zo min mogelijk van zich wilde vervreemden. De plannen van de Dongense Hervormden hebben zodoende niet het beoogde succes. Sterker nog, het dorpsbestuur van Dongen, als uitvoerder van de Prinselijke bevelen, heeft korte tijd later géén enkele boodschap aan de toezegging, dat de pastorie niet door een Roomse priester zou mogen worden bewoond. Even nadien woonde er toch weer een pas benoemde pastoor in die pastorie.

Neergang Hervormde Gemeente

De Dongense Hervormden beschikten niet langer over een predikant, na het ingewilligde ontslagverzoek van Lanus. Ook ontvingen zij geen toelage meer voor een predikant. Terwijl de Rooms en ongestoord in bezit van hun Laurentius kerk bleven. Bovendien was er een nieuwe pastoor benoemd, die in de pastorie ging wonen. Na 1621 volgde een moeilijke periode voor de Dongense Hervormden. De bediening door naburige predikanten liet immers zeer te wensen over. Ds. Plancius en ds. Verhoeven hadden zich in de Classicale vergadering van 19 en 20 oktober 1621 wel bereid verklaard om bij toerbeurt wekelijks in Dongen te preken. Maar op 4 januari 1622 bleek dat Plancius tot dan toe slechts éénmaal en Verhoeven in het geheel niet te Dongen was geweest. Volgens beide predikanten waren de Dongenaren zelf daar schuldig aan. Zij verzuimden voor hen vervoer te regelen en lieten hen ook in het ongewisse over de welke zondagen zij bijeen kwamen. De kerkenraad, die tot in 1621 de belangen van de Hervormden behartigde, hield blijkbaar op te bestaan na het tegenvallende bezoek aan de Prins. Dat het werkelijk slecht gaat met deze jonge Dongense gemeente werd duidelijk uit een verzoekschrift, waarin de Hervormden van Ginneken, Bavel, Heusdenhout en Ulvenhout zich aan de prins richtten in 1622. Daarin verzochten zij om een toelage voor het levensonderhoud van een predikant. Zij zetten hun verzoek kracht bij met een verwijzing naar het droeve lot van de Hervormden te Dongen: "Gelijck men een droevig exempel heeft aan de Gereformeerde kerk van Dongen, die door haere ende des classis gedeputeerden bij Uwe Edel Mogende derhalve voor desen ook aangehouden gehadt hebben, maar niets op gevolgt zijnde, met groote jammer ende bedroeffenisse der voorschreven kerck, tot schimp en spot der Roomsgezinden, niet sonder groote ergernisse der swacken deselve nu verlaten ende onbedient blijft".

In de omliggende Hervormde gemeenten werd dus wel degelijk met leedwezen naar de ontwikkeling in Dongen gekeken. De neergang van de Dongense gemeente was evident genoeg om als argument te dienen bij hun verzoek om financiële steun. Intussen bleek ook nog eens uit de visitatieverslagen van het bisdom Antwerpen dat het aantal Dongense Hervormden sterk daalde van 40 leden in 1619 naar 30 leden in 1631.

Herovering van Breda door Spanje en Hollanders

Intussen ging de Prins van Oranje gebukt onder andere zorgen. In 1625 werd Breda heroverd door de Spanjaarden. Daardoor kwam ook de gehele Baronie weer onder Spaanse controle. Deze herovering zou voor de Dongense Hervormden uiteindelijk fataal geweest kunnen zijn, want onder de Spaanse overheersing was er géén ruimte voor Hervormde gemeenten. En al helemaal niet voor een kleine, kwetsbare groepje Dongense protestanten, waar structurele voorwaarden voor een zelfstandig functioneren geheel ontbraken. Uit deze gang van zaken blijkt, dat tussen 1614 en 1622 een serieuze poging om een Hervormde gemeente in Dongen te stichten was mislukt. Een gering aantal Dongenaren blijft de hervorming weliswaar trouw, maar over hen zijn tot circa 1640 geen enkel gegeven aangetroffen.

Tot 1637 heroverden de Staatse legers de stad op de Spanjaarden. Daarmee keerde ook het tij voor de Hervormden. In 1640 ging de Classis zich weer sterk maken voor de dorpen in de Baronie, waar nog geen predikant was benoemd. Op 2 oktober 1640 diende de Classis een verzoek in bij de Raad van State om Dongen, Ginneken en Teteringen van predikanten te mogen voorzien.

Ambrogio Spinola, opperbevelhebber van het Spaanse leger

Dat willigde de Raad dan nog niet in. In de vergadering van 6 en 7 oktober 1642 vroegen enige Dongense Hervormden de Classis wederom om een predikant. Daarbij gaven zij aan dat er inmiddels wel zo'n 65 Hervormden zouden zijn. De Classis zag geen andere mogelijkheid voor Dongen, dan een bediening door predikanten uit de omgeving. Zij refereerde aan de financiële regeling van 60 gulden per jaar, die 25 jaar eerder in 1617 voor Dongen van kracht was. Deze regeling werd hervat en Ds. Walravius uit Oosterhout werd daartoe bereid gevonden. Zo leek de Dongense gemeente te herrijzen. Maar tijdens de Classis vergadering van januari 1643 bleek dat Walravius nog geen enkele keer Dongen heeft bezocht. Het is de Oosterhoutse predikant overigens niet aan te rekenen, want er bestond immers géén kerkenraad om dat te regelen. Voor de Classis was dat een teken om opnieuw in actie te komen.

Een predikantstoelage.

Wederom verzocht de Classis de Raad van State dringend om predikanten toelage. Ook werd de hulp van de Prins van Oranje daartoe ingeroepen. Op 7 april 1643 volgde dan het besluit van de Raad van State om het verzoek in te willigen. Deze Raad stelde wel als voorwaarde, dat Dongen eerst over een kerkenraad diende te beschikken. De Classis zette zich daarna in om te komen tot een stichting van een eigen protestantse gemeente in Dongen. Zo diende er gepreekt en uitleg gegeven te worden over de gang van zaken. De Classis huurt voor haar bijeenkomsten een kamer in het huis van Isaac Peters van Loon. Deze had al eerder beloofd zijn woning aan de Ham, voor predicaties open te stellen.

Vanaf 3 mei 1643 bleken er veel activiteiten in Dongen plaats te vinden. Dat valt op te maken uit het toenmalige kasboek van Isaac Peters van Loon "kerckken boeckken vanden ontfanck ende den Wtgeef" over het jaar 1643 en 1644. In de voorgaande jaren waren er nauwelijks kerkdiensten gehouden in Dongen. Vanaf mei 1643 stonden er een reeks data van diensten genoteerd aan de hand van collecte-opbrengsten en wel op 3, 10, 14, 17, 24, 25 en 31 mei. Op 7 juni was er geen collecte-ontvangst genoteerd, omdat er zo weinig volk aanwezig was. Wel weer op 14 en 21 juni.

De aantekening bij de collecte opbrengst van 21 juni werd gegeven door 'Meester Hendrik', die door de Bredase predikant Lodewijk van Renesse naar Dongen was gestuurd om daar de voorlezings uit te spreken.

In juni 1643 werd onder leiding van de predikanten een kerkenraad gekozen en aangesteld. Als ouderlingen werden Isaac Peters van Loon en Wouter Jansse Rijcke en als diakenen Adriaan Simonssen Coppelaar en Willem Augustijns Verhagen benoemd. Deze kerkenraad ging voortvarend tewerk. Om meer financiële armslag te krijgen leende deze raad een bedrag van 100 gulden bij de Hervormde gemeente van 's Gravenmoer (waarde in 2013: **fl. 2.472,56 of € 1.122,-**). Naast inkomsten uit kerkcollecten werden ook enkele "godspenningen" ontvangen van verkopers en kopers van onroerende goederen. De uitgaven in het kerkenboekje gaven een aardig beeld van de inspanningen, die de kerkenraad zich getroost om een predikant te beroepen. Allereerst probeerde de kerkenraad van de Prins van Oranje een akte van handopening te krijgen. Dat was een officiële toestemming om naar predikanten te mogen omzien en er dan vervolgens een drietal aan de Prins voor te dragen. Daarop wees hij dan een persoon aan, waarop het beroep mocht worden uitgebracht. Isaac van Loon reisde naar Bergen-op-Zoom om daar de Prins om een akte van handopening te vragen. Kennelijk kreeg hij bij Roosendaal een ongelukje en moest hij zijn reis per kar voortzetten. Want hij vermeldde in het kerkenboekje: "Item betaelt van vracht van Rosendael tot Bergen toe dat ic mede gereden hebben, want ic creupel gegaen was". Deze reis bracht nog geen resultaat. Vervolgens begaf hij zich daarvoor tweemaal naar Den Haag. In totaal was hij er zo'n 19 dagen voor onderweg. De eerste keer in Den Haag wederom zonder succes, daar de Prins hem duidelijk maakt, dat ook de magistraat van Dongen (wereldlijke overheid) een dergelijk verzoek moest ondersteunen. Hij kreeg wel een brief mee van de griffier van de Prins voor de Dongense schout en schepenen. Zijn tweede reis naar Den Haag is wel een succes, maar dan eiste de Haagse klerk Lemans een Franse kroon (circa 5 gulden destijds) alvorens hij een akte van handopening uit te willen schrijven. Bovendien moest Van Loon hem nog twee kapoenen toezeggen. Een kapoen is een gecastreerde haan en was gedurende de Middeleeuwen een veelgebruikt betaal- en ruilmiddel.

Mede daardoor had Van Loon de toestemming verworven. Viermaal - waarvan twee keer in gezelschap van Willem Augustijns - reisde Isaac van Loon naar 's-Hertogenbosch om daar Alexander van der Lith te horen preken en om hem over te halen naar Breda te komen. Enige brieven van de vader van Alexander van der Lith werden ontvangen, waarvoor aan de bode de porto moest worden betaald.

Of het dorpsbestuur de vereiste medewerking verleende voor het beroepen van deze predikant is niet duidelijk. Het feit dat schout en schepenen een brief, gedateerd op 27 oktober 1643, uit Den Haag ontvangen, waarin de opdracht om alsnog een verzoek tot handopening in te dienen, roept twijfel op over het uitblijven van hun reactie.

Ook de predikanten van de Classis deden hun best, zij het onder moeilijke omstandigheden en moesten onder bescherming van soldaten reizen. Zo betaalt Isaac van Loon op 3 mei 1643 een halve ton bier, "die de soldaten gedroncken hebben doen. D. Losecatius hier gepredick heeft". Deze Bredase predikant zelf verteerde samen met het gezelschap, dat hij meebracht voor 16 gulden en 8 stuivers (zo'n fl. 400 gulden of € 181,45 in 2013). Andere aantekeningen vermeldden betalingen aan Peter Dierck en Pieter Symons van Son voor hetgeen soldaten hadden genuttigd. Ook de armenzorg werd weer ter hand genomen. Enkele aantekeningen vermeldden giften aan een schamele vrouw en een arme weduwe, waaraan de predikanten Van Renesse en Walravius hun toestemming hechtten. De kasrekening eindigde met de kosten van de maaltijd, die bij gelegenheid van de bevestiging van Alexander van der Lith werd genuttigd, de vooruitbetaalde huur van zijn huis tot 16 november 1644 en de kosten van de visitatie van de "kerk" door de predikanten Schulerus en Hasius (Hanckius).

De Classis zocht intussen naarstig naar geschikte predikanten voor Dongen. Haar voorkeur ging uit naar Abraham du Prés, maar ook naar Alexander van der Lith, die beiden Leidse proponenten waren (= afgestudeerd theoloog die mag preken en worden beroepen). Mede daardoor zulle de kontakten van de kerkenraad met Alexander van der Lith tot stand zijn gekomen. De Classis zelf stelde twee verzoekschriften om handopening op. Daarvan diende er één door de kerkenraad te worden ondertekend en de ander door enkele leden van het dorpsbestuur, "liefst zo er die tenminste een paar zijn, schepenen van de Hervormde religie". Op 6 oktober kon Isaac van Loon dan eindelijk een akte van toestemming tot het beroepen van een predikant aan de Classis voorleggen. De Dongense kerkenraad had haar keuze op Alexander van der Lith laten vallen. Tegelijk met het overleggen ervan, vroeg hij de goedkeuring van de Classis om Van der Lith te beroepen. Een dergelijke goedkeuring hing af van een proeve van bekwaamheid, daarom was Van der Lith ook mee naar Breda gekomen. Op 7 oktober hield hij een predicatie over Mattheus 7; vers 15 én 16 tot

volle tevredenheid van alle Classispredikanten. Het beroep op Van der Lith werd daarna officieel uitgebracht. Vóór zijn bevestiging moest hij nog een peremptoir- of laatste examen afleggen op 16 december. In voorbereiding daarop en de navolgende bevestiging, vroeg de praeses van de Classis op 4 december 1643 aan de magistraat van Dongen om Alexander van der Lith een bezegelde attestatie te verlenen, waarmee deze voor de 16de december naar Breda kan reizen. Dit reisdocument werd op 7 december 1643 door de secretaris van de dorpsraad uitgeschreven. Daarin werd Van der Lith al als predikant van Dongen vernoemd. Op 15 december ontving schout Laurens Smits een schriftelijke uitnodiging om deel te nemen aan het Classicale middag- als het avondmaal.

Alexander van der Lith slaagde voor het peremptoir examen, waarna de classis besloot, dat hij op 3 januari 1644 door ds. Walravius in Dongen als predikant zou worden bevestigd. In de vergadering van 5 tot 7 januari 1644 werd Van der Lith tot lid van de Classis aangenomen, nadat hij de Classicale wetten en de "formulieren van eenicheijt des geloofs" had ondertekend.

Wordt vervolgd

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (deel 3)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

*In deel 1 en 2 van deze reeks van artikelen, beschreven wij in het kort de geschiedenis van Dongen, de vestiging van de Protestantse kerk in Dongen en over de eerste, moeizame benoemingen van de predikanten **Cornelius Jansen en Cornelius Lanius**. Deze aanstellingen vonden plaats in een zeer roerige tijd, waarbij de politieke en sociale verhoudingen sterk onder druk stonden. De opkomst van het Protestantisme was een gevolg van de invloed van de Reformatie (Luther, Calvijn, Zwingli en Huss) in Noordelijk Europa in de 16de eeuw. Maar leidde ook tot een tegenreactie van de R.K. kerk middels het Concilie van Trente 1545 tot 1563, waarbij hervormingen werden doorgevoerd en de grondslagen van het geloof vastgelegd. De invloed van de Reformatie en Contrareformatie op het in de jonge Republiek Holland is groot. De gevolgen daarvan zijn tot in de lokale gemeenschappen te bespeuren. Want mede daardoor wordt 's Gravenmoer geheel protestants en bekeerden zich in Dongen slechts een gering aantal inwoners tot het nieuwe geloof.*

In de 17de tot de 19de eeuw was de bevolking van Dongen e.o. over het algemeen niet erg welvarend. De bestaanszekerheid op de schrale zandgronden was zeer wisselend. De opbrengsten gering en dus was er weinig geld voor andere zaken, zoals onder meer kerkelijke giften en collecten. Het vermoeden bestaat dat vanwege de mogelijk sociale uitsluiting, vooral lager geschoolden en kleine boeren eventueel bereid waren tot bekering van het nieuwe geloof. Door de 'naasting' van de R.K. Laurentiuskerk door de Nederlands Hervormde kerk in 1648 was de exploitatie ervan voor het geringe aantal protestantse gelovigen op termijn niet op te brengen. Met veel kunst en vliegwerk lukte het tot 22 mei 1928 om de kerk te onderhouden.

Dominee Alexander van der Lith.

Eindelijk was de Hervormde gemeente te Dongen dan een feit. Er was een kerkenraad, een predikant en een

predikantentoeelage geregeld. Maar er bleven nog veel onopgeloste problemen over, zoals het gebrek aan financiële middelen, een eigen kerk en een eigen pastorie. Dankzij Van der Lith's bewonderenswaardige inzet en

vasthoudendheid, wist hij de meeste daarvan op te lossen, dankzij de gunstige politieke ontwikkelingen. Zo bleek de

kerkkas niet alleen leeg te zijn, maar was er zelfs sprake van een schuld. De kosten van predicaties door

gastpredikanten vanaf mei 1643 en de kosten van Van der Lith's beroeping waren nog niet afbetaald. Om deze kosten af te lossen leende Van der Lith een bedrag van 100 gulden (In 2013: € 1.122,-) van Maria Peeters Nicolaasdochter, die hij later ten huwelijk vroeg. Zijn eerste predikanten traktement werd gebruikt voor de betalingen aan de gastpredikanten.

Op 3 november 1644 loste hij de lening van 100 gulden af uit de opbrengsten van collecten-reizen ten behoeve van de nieuw te bouwen kerk. Zo werden zijn beroepingskosten onderdeel van de nieuwbouwkosten rekening. Met die betaling ging de Classis echter niet akkoord. Daarop vroeg Van der Lith of de Classis dan de beroepingskosten voor haar eigen rekening zou willen nemen. Maar daarop verwees deze hem op haar beurt door naar het dorpsbestuur van Dongen. Dat lokale bestuur weigerde echter pertinent te betalen. Dientengevolge werden de kosten niet gecorrigeerd in de bouwkosten rekening. Nadat de Classis eerst enkele malen zelf en vervolgens via de drossaard (bestuursambtenaar) van Breda tevergeefs op betaling had aangedrongen, liep het geschil met de Dongense magistraat tenslotte zo hoog op, dat de Classis in juli 1647 dreigde om de kwestie aan de Raad van State voor te leggen.

Een nieuw kerkje in Dongen?

Op de dag van zijn toelating als lid tot de Classis vroeg hij hen advies over de nieuw te bouwen kerk. Deze besloot daarop een aanbevelingsbrief te schrijven aan de Raad van State, die de nodige middelen ter beschikking zou moeten stellen. Vermoedelijk leverde deze brief geen positief resultaat op; althans er zijn hierover geen aanwijzingen gevonden in de archieven.

Het moet dan ook voor de Hervormden een bittere ervaring zijn, dat de Dongense Rooms Katholieken terzelfdertijd immense kapitalen besteedden aan de restauratie, herbouw en verfraaiing van hun parochiale

kerk. Voor deze restauratie werden grote bedragen onttrokken aan de armenfondsen en de dorps kas. Op 3 januari 1645 vermeldde Van der Lith deze feiten in de Classisvergadering, nadat hem eerder was gevraagd naar de juistheid van deze geruchten. Van der Lith liet zich echter niet ontmoedigen en verkreeg in juni 1644 een aanbevelingsbrief van de Classis om collectereizen te ondernemen. In deze brief stond een aardig beeld van de situatie beschreven. Erin stond, dat er een nieuwe gemeente : "...binnen de dorpe van Dongen onder de Baronije van Breda, in 't midden van 't Pausdom hebben opgericht ende gesticht een Nieuwe aencomende ghemeijnte..." Verderop in de brief: "... ende aldaer geen plaets en is om het woort des Heeren te vercondighen als een kamer dewelcke niet genoegsaem is voor de toehoorders, dewelcke dickwils genootsaect werden buijten te staen, tot spot van die van't pausdom ende afkerigheijt van veelen, die andersints tot het gehoor souden uitcomen, sulckx datter ten hoogsten van nooden is een bequaem predikplaetse..." Intussen hield Van der Lith zelf de rekening van inkomsten en uitgaven bij, waarin hij alle activiteiten voor de bouw van het kerkje heeft verantwoord. Zo zamelde hij in april 1644 in Dongen 100 gulden (in 2013: 1.082 Euro) in. Bij diverse instellingen in Amsterdam wist hij 147 gulden en 16 stuivers (1.591 Euro in 2013) op te halen in mei 1644. Bij de Staten Generaal, de Raad van State en de Gecommitteerde Raden, peuterde hij nog eens 466 gulden (5.043 Euro in 2013) los in het najaar van 1644. Vervolgens bezocht hij in 1645 en 1646 Breda, Leiden, Haarlem, Rotterdam, Dordrecht, Geertruidenberg, Waspik, Raamsdonk en de Classis in Enkhuizen. Deze reizen leverden tezamen nog eens 739 gulden (7.998 Euro in 2013) op. Alles bij elkaar genomen een bedrag van 1.453 gulden (15.727 Euro in 2013). Daarnaast werden de inkomsten van de collecten in de eigen kerkdiensten erbij opgeteld. De Kerkenraad leende nog eens 300 gulden (3.247 Euro in 2013) bij ds. Paulus Bisschop, dan nog predikant te Chaam, maar vanaf 1648 werkzaam in 's Gravenmoer. Een broer van de predikant, Gerard van der Lith in Dordrecht, betaalde 200 gulden (2.164 Euro in 2013) voor de aankoop van hout en ontving een schuldbekentenis van de Kerkenraad. Tenslotte werden enige aankopen van bouwmaterialen tegen de afgiften van schuldbekentenissen, als inkomsten opgevoerd. Het totale bedrag van de ontvangsten bedroeg uiteindelijk 2.367 gulden (25.620 Euro in 2013). Nog tijdens de collectereizen startte de bouw ervan. Een geschikte locatie werd aan de Hoge Ham gevonden, waar voor 230 gulden (2.489 Euro in 2013) een grondstuk werd aangekocht. De verkoper ervan was de ouderling Izaak Peters van Loon. Omdat destijds de meeste Hervormden in Klein-Dongen en Dongevaart woonden, ligt dit grondbezit redelijk centraal binnen de verspreide woonkernen van het dorp. De laatste betalingen voor de bouw dateerden uit 1647, dus het kerkje moet in 1647 zijn voltooid. Het metselwerk deed Willem Augustijns Verhagen – diaken en lid van de Kerkenraad - met zijn zwager Teunis, beiden metselaar van beroep. Het timmerwerk verrichtte Jan Gerritsoon.

Bij het afsluiten van de bouwrekening was er in totaal 3.337 gulden (36.119 Euro in 2013) uitgegeven. Dat leverde een nadelig saldo op van 969 gulden (10.488 Euro in 2013), terwijl er bovendien nog twee leningen open stonden ter grootte van 500 gulden (5.412 Euro in 2013). Hoewel het nergens expliciet stond vermeld, droeg Alexander van der Lith zelf aan de bouwkosten bij met 969 gulden (10.488 Euro in 2013).

Vanzelfsprekend verlangde hij dat geld terug van de Hervormde Gemeente, maar die kon dat niet opbrengen. In 1652 richtte Van der Lith zich met een verzoekschrift tot de Prins van Oranje – tevens hoofd van de Baronie - om het dorpsbestuur van Dongen te bevelen, deze bouwschuld aan hem terug te betalen en wel uit dezelfde fondsen, als waaruit zij zelf de herbouw van hun grote kerk financierden. Helaas is de tekst van dit rekwes niet teruggevonden in de Dongense archieven. Van der Lith vond mogelijk overtuigende argumenten voor zijn verzoek. Want op 9 december 1652 ontving het dorpsbestuur inderdaad de opdracht om dit tegoed aan de predikant uit te betalen. Het dorp was blijkbaar ook niet goed bij kas en gaf daarom op 24 november 1653 een schuldbekentenis af. Los daarvan loste het dorp de leningen van Paulus Bisschop en van Gerard van der Lith af uit de armenfondsen. Pas in 1675 werd de schuldbekentenis aan Van der Lith's weduwe Maria Peeters Nicolaasdochter afgelost. Met deze betaling zijn tegelijkertijd ook de beroepingskosten van Van der Lith, door het dorp voldaan, want ondanks de bezwaren van de Classis, bleven deze kosten op de bouwrekening staan.

De naasting van de R.K. Laurentius kerk in 1648.

In 1647 kon Van der Lith met trots opzien naar voltooide eigen kerk met pastorie. Het was een vrij bescheiden bouwwerk; meer een kapel met een aanbouw. De Hervormden zouden echter niet lang gebruik maken van dit bedehuis. Want op 5 juni 1648 werd de Vrede van Münster in de Verenigde Nederlanden afgekondigd.

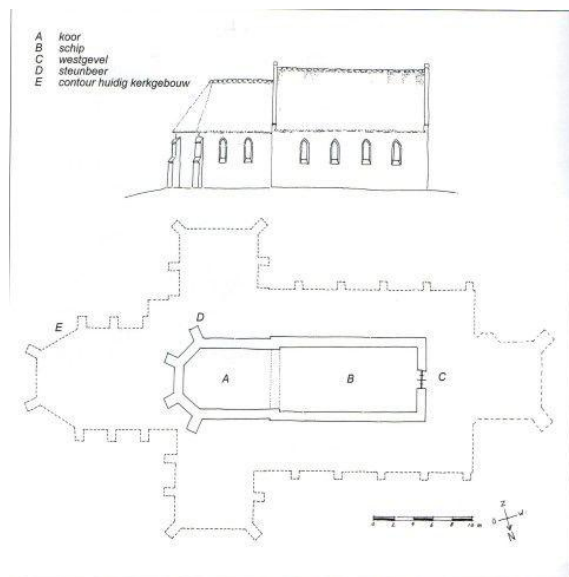
De Vrede van Münster was een verdrag dat op 15 mei 1648 werd gesloten tussen Spanje en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Republiek werd beëindigd. Tevens werd de Republiek als soevereine staat erkend. Een belangrijk indirect gevolg van dit verdrag was dat het Nederduits-Gereformeerde geloof de staatskerk van de Republiek werd. Dus al haar onderdanen dienden deze geloofsopvattingen zich eigen

te maken. Daardoor vervielen alle Rooms-Katholieke goederen aan de overheid; zoals kerken, kapellen, kloosters en alle andere bezittingen. De Rooms-Katholieken konden alleen maar gebruikmaken van 'schuilkerken' tot 1795 – als de Fransen ons land veroveren en "Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" invoeren.

Tot die tijd mochten de 'papen' alleen in hun 'schuilkerken' hun diensten houden, maar die gebouwen dienden dan wel aan de buitenkant niet zodanig als kerken herkenbaar te zijn.

Na de vrede van Münster, ging het landsbestuur zich in haar beleid intensiever met de verbreiding van de Nederduits-Gereformeerde staatskerk bemoeien. De predikanten in de Classis Breda smeden naarstig plannen, daarbij gesteund door gedeputeerden uit de Synode van Zuid-Holland, om het 'pausdom' voorgoed uit te bannen in het generaliteitsgebied van Staats-Brabant. Zo richtten zij zich in een verzoekschrift tot de Prins-van-Oranje, waarin te lezen viel: "...dat alle publieke kerken, capellen, etcetera terstond werden gesuijverd van de openbare affgodische toon-teijckenen des pausdoms ende deselve neffens de pastoriehuyjsen voor de predikanten (denwelcke duslanghe hun seer bekommerlijck daerbuijten hebben moeten behelpen) ende voor die voorts van nu voortaan noch sullen beroepen werden inde voorseijde Baronnie...". Met andere woorden, alle kerken, kapellen en pastorieën dienden te worden overgedragen aan de Hervormden. In zijn beschikking op dit verzoekschrift gaf Justinus van Nassau aan de drossaard van Breda opdracht om: "de papen uijt te setten, de kerken te suiijveren en de predikanten te introduceren". Vervolgens kon de classis daadwerkelijk alle kerken overnemen. Op 23 juni 1648 werden er veiligheidsmaatregelen voor de predikanten getroffen, die in de Brabantse dorpen waren gestationeerd. Ook wist de Classis te voorkomen, dat de Katholieken hun kerken "leeg zouden kunnen halen" voordat de overnames plaatsvonden. De volgende dag werd bepaald in welke volgorde de kerken in de Baronie zouden worden overgenomen. De grote Dongense Laurentius kerk viel de eer te beurt om als eerste in de rij der kerken en kapellen in bezit te worden genomen door de Hervormden. Vermoedelijk, omdat deze kerk nog maar net geheel was gerestaureerd. Overigens was de H. Laurentius (225 – 258 na Chr.) de naamheilige van deze R.K. kerk en werd vereerd als patroon van de bibliothecarissen en als beschermheilige van koks, kolenbranders, brandweerlieden pastei- en banketbakkers. Op donderdag 25 juni 1648 begaf een stoet koetsen - beladen met predikanten, hun echtgenotes en anderen - vergezeld van een militaire escorte, zich vanuit Breda op weg naar Dongen. Na het confisqueren van deze kerk, ging Van der Lith voor in de inwijdingsceremonie. Daarbij opende hij de dienst met het gezamenlijk zingen van psalm 100: "Ere zij God in zijn tempel". Van der Lith vervolgde met een preek op de Bijbelse tekst van Mattheüs, hoofdstuk 21 vers 13: "Er staat geschreven, mijn huis moet een huis van gebed heten, maar jullie maken er een rovershol van". De dienst werd afgesloten met het zingen van de twee laatste verzen van psalm 24; "Open wijd de poorten, open de oude deuren, daar komt de machtige koning...". Daarna vertrok de stoet, om hun rondgang door de Baronie van Breda te vervolgen. Op 15 juli werd als laatste "het Bagijn-kerckken" in Breda door de Hervormden in bezit genomen.

De pastorie. Vanaf 25 juni 1648 beschikten de Hervormden in Dongen dus over de grote voormalige R.K. parochie kerk. Toch bleef het kerkje aan de Hoge Ham nadien nog jaren in gebruik als hun pastorie. De pogingen om ook de R.K. pastorie over te nemen, liepen op niets uit. Al in 1621 had de Prins-van-Oranje de Hervormden toegezegd, dat de pastorie niet langer door Roomse priesters mocht worden bewoond. Die belofte sorteerde echter in geen enkel effect, omdat er sedertdien geen predikanten in Dongen waren. Na

1621 bleef de R.K. pastorie nog jarenlang bewoond door de pastoors Jan van den Bosch en Peter Dooms. Pas na de Vrede van Münster moest Peter Dooms de pastorie voorgoed verlaten. Echter begin 1649 richtte de Engelse legerkapitein Godefroy Lloyd zich met een request tot de Prins. Daarin bedankt hij de vorst allereerst voor de verleende toestemming om zich in Breda of omgeving te mogen vestigen. Daardoor zou hij gemakkelijker de medische verzorging kunnen krijgen, vanwege de kwetsuren die hij als ingenieur-ordinaris bij de aanleg van de brug in Hulst had opgelopen. Nu alle pastoriehuizen in de Baronie aan Zijne Hoogheid waren toegefallen, vroeg hij toestemming om de pastorie te Dongen te mogen bewonen. Want de Dongense Hervormde predikant beschikte immers al over een goede woning. Op 22 maart 1649

stemde de Prins met dit verzoek in. Eind 1649 verzocht de Lloyd de pastorie te vergroten en de kosten ervan te mogen verhalen op degene, die na hem de woning zou betrekken. Op 31 december 1649 kreeg Lloyd daartoe toestemming op voorwaarde, dat de verbouwing geen 600 gulden (5.763 Euro in 2013) te boven zou gaan. De gemaakte kosten mochten echter niet ten laste van de Prins komen, maar zouden bij de verkoop in rekening worden gebracht. Godefroy Lloyd, die schoonzoon van de Dongense Schout Laurens Smit was, maakte vanaf die tijd geen aanstalten om het huis te ontruimen ten behoeve van de predikant. Daarom werden enkele verbouwingen aan het kerkje in de Hoge Ham uitgevoerd om het geschikt te maken als pastorie. De kosten van deze verbouwingen werden betaald door de 'Raad van Rekeningen' van Zijne Hoogheid.

Het vertrek van Alexander van der Lith.

Dominee van der Lith bleef tot 1662 predikant te Dongen. Het aantal Hervormden nam echter in deze periode niet toe. Precieze cijfers zijn niet bekend, maar als dit aantal wordt afgemeten aan de bestellingen van catechisatie boeken en trouwformulieren, die de gemeenten van de Classis vanaf 1669 moesten indienen, dan behoorde Dongen toch tot de kleinste Protestantse gemeenschappen in de Baronie. Zo bestelde Breda 510 catechisatie boeken en 210 trouwformulieren; Oosterhout respectievelijk 200 en 110; Terheijden 100 en 50; Leur 150 en 50; Etten 150 en 50; Dinteloord 250 en 100; Zundert 60 en 30; Chaam 50 en 30 en Dongen tenslotte 50 en 30.

De uitbanning van het 'pausdom' was dus geen doorslaand succes. Integendeel zo bleek uit herhaaldelijk bij de Classis ingediende klachten door Dongense predikanten, dat de Dongense Katholieken in hun "**paapse stoutigheden**" onverdroten bleven volharden. Over Van der Lith zelf stond in de Classis verslagen geen enkel onvertogen woord genoteerd. Dus valt daaruit af te leiden, dat hij aan zijn gemeente als een goed herder leiding gaf. Die conclusie werd ook bevestigd bij zijn vertrek als gevolg van kerkelijke problemen elders. In 1661 ontstond er in Terheijden een heftig conflict tussen Kerkenraad en dorpsbestuur vanwege het beroepen van een nieuwe predikant. Om daar een einde aan te maken, vroeg de Classis Breda aan de douarière (adellijke weduwe) van de Prins-van-Oranje om een opvolger aan te wijzen. De prinses stelde daarop Alexander Van der Lith als predikant aan. In april 1662 werd er een beroep op hem uitgebracht en kort daarna vertrok hij naar zijn nieuwe standplaats. In korte tijd wist hij er de rust te herstellen, een taak die beslist niet eenvoudig was.

Wordt vervolgd.....

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (vervolg deel 3)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

Vorige delen zijn verschenen in de Samenspraken van sept. en nov. 2014, jan. en feb. 2015.

Collatierecht en beroepingsprocedure.

Intussen begon de procedure voor het beroepen van een nieuwe predikant in Dongen. De beroepingsprocedure verliep tamelijk stroef doordat van de gebruikelijke procedure werd afgeweken. Die was immers gebaseerd op het toenmalige patronaats- of collatierecht. Dat rechtsbeginsel ging over het benoemen van kerkelijk ambtsdragers en bestond uit twee onderdelen. Namelijk het recht van presentatie, dit is de aanwijzing of aanbeveling van een persoon tot een kerkelijk ambt. Dit recht kon toebehoren aan wereldlijke personen. Daarnaast was er ook het recht van aanstelling van ambtsbekleders, ook wel investituur- of institutierecht genoemd. Deze bevoegdheid behoorde de kerkelijke leiders toe. Bijgevolg moest er altijd overeenstemming bestaan tussen de voordracht gerechtigden en de aanstellingsgerechtigden over de kandidaten voor kerkelijke ambten. Het patronaatsrecht stamde uit de Rooms-Katholieke Kerk, maar werd na de Reformatie overgenomen door de Gereformeerde Kerken, die na 1818 haar naamstelling veranderde in de Nederlands Hervormde Kerken. Met de overname van dit patronaatsrecht door de Gereformeerde Kerken veranderde er echter een aspect aan de investituur. Bij de Rooms-Katholieken was de bisschop gerechtigd tot het aanstellen van medewerkers. Bij de Hervormde Kerken ontbrak een dergelijke ambtsdrager of dit recht zou aan de Classis worden toebedeeld. Ook het karakter van het ambt van voorgangers veranderde. Pastoors waren na hun aanstellingen vrijwel onaantastbaar, terwijl predikanten vrij gemakkelijk uit hun ambt konden worden gezet. Toch bleef het patronaatsrecht gehandhaafd en veranderde de procedure niet. In de Gereformeerde Kerken won investituur- of institutierecht het steeds meer over het collatierecht, het latere agreatierecht ofwel het recht van goedkeuring. Pas in 1922 schafte de Nederlands Hervormde Kerken het patronaats- of collatierecht definitief af. Sindsdien bestaat er geen bemoeienis meer van wereldlijke overheden met de aanstelling van ambtsdragers en staat het de kerkenraden vrij om zelf hun eigen keuzen te maken. Bij de toenmalige collatierecht procedure vroeg de Kerkenraad de schepenen (wethouders) van het dorp, als presentatiegerechtigden, toestemming om een nominatie of aanbeveling van enige potentiële kandidaten op te stellen. Daarop verleenden de schepenen een 'akte van 'despice' of handopening', onder voorwaarde dat de nominatie zou geschieden in het bijzijn van de magistraat van het dorp. De kerkenraad stelde samen met de magistraat en twee predikanten uit de kring dan een lijst van kandidaten. Een lijst met namen van drie personen werd voorgelegd aan de magistraat. Uit deze lijst wees deze heer één persoon aan - de 'approbatie' - meestal de eerstgenoemde in de lijst, waarop een beroep mocht worden uitgebracht. Wanneer de schriftelijke bevestiging van deze aanwijzing werd ontvangen, stelde de Kerkenraad een beroepsbrief op aan de voorgedragen persoon. Nam deze dominee-in-spe het beroep aan, dan vroeg de Kerkenraad goedkeuring aan de Classis, die het aanstelling recht bezat. Dit verzoek kon via een afvaardiging van de Kerkenraad geschieden, die dan een 'akte van credentie of geloofsbrief' meekreeg. Na goedkeuring door de Classis volgde dan de bevestiging. Staakte de procedure echter op enig moment - bijvoorbeeld wanneer een kandidaat het beroep weigerde - dan diende de gehele procedure vanaf het begin opnieuw te worden doorlopen. Ook de Oranjevorsten speelden bij deze procedure een rol. Want zij bezaten het patronaatsrecht in Dongen, hetgeen blijkt uit een brief van 16 september 1661 van de voormalige schout van Dongen, Laurens Smits.

Benoemingsperikelen van Cornelius Backer.

Soms weken wereldlijke gezagsdragers van de gebruikelijke beroepingsprocedure af. Zo werd in 1661 in Terheijden Van der Lith buiten de nominatie van de Kerkenraad om tot predikant aangewezen. Maar ook in Dongen verliep de benoeming destijds anders dan gebruikelijk. Op 20 april 1662 vroeg de Kerkenraad de medewerking van de drossaard van Breda om aan de Prinses van Oranje (zie foto) een

Amalia van Solms

akte van 'despice of handopening' te vragen. Twee dagen later reisde het Kerkenraadslid Peter Block met het verzoek naar Den Haag om de bedoelde akte in ontvangst te nemen. Pas in juni verleende de Prinses de akte van handopening, terwijl deze akte tevens vergezeld ging van een akte van presentatie. Daarin wees zij Cornelius Backer – proponent in Alkmaar - aan als predikant voor Dongen. Een proponent is een afgestudeerde theoloog die mag preken en op wie een beroep kan worden uitgebracht. Op 22 juni zond de ouderling Floris Pels op voorstel van de drossaard van Breda uitnodigingen naar enkele predikanten uit de kring, de Kerkenraadsleden en de Schout en Schepenen van Dongen om op 23 juni 1662 bijeen te komen. Helaas maakt het ontbreken van kerkenraadsnotulen uit die tijd het onmogelijk om na te gaan welke reactie van deze beroepings-commissie op de ongevraagde presentatie was.

Kennelijk konden zij het onderling niet eens worden over de voorgedragen kandidatuur. Vooral Floris Pels toonde aanvankelijk voorkeur voor een andere kandidaat. Mede daardoor duurde het enkele maanden, voordat er tenslotte op 13 september 1662 van een éénparig besluit sprake was. Mogelijk oefende de attestatie (getuigschrift) van de stadsecretaris van Alkmaar van 28 juli 1662 aan het dorpsbestuur van Dongen enige invloed uit op hun uiteindelijke besluit. In die brief werd Backer omschreven als een eerzaam, godsvruchtig en naasten lievende man. Maar nog voordat die overeenstemming was bereikt, wenden enige Kerkenraadsleden zich op eigen titel tot de Classis om hulp. Het is voor dit College duidelijk dat er in Dongen geen eensgezindheid bestond over het beroepen van Cornelius Backer. Uiteindelijk op 15 september 1662 diende de Kerkenraad een beroepsbrief op Backer bij de Classis in ter goedkeuring, waarop deze besloot het beroep aan te houden. Zij wenste eerst te onderzoeken of het beroep de instemming van alle Kerkenraadsleden had gekregen en of die éénstemmigheid niet tot stand was gekomen onder dwang van tijd, geld óf intimidatie. Van enige tijdsdruk was sprake, omdat sinds het vertrek van Van Lith in april 1662 er geen diensten in Dongen meer werden gehouden, dat nadelig is voor het geestelijk welzijn van de gemeenteleden. Het intussen uitnodigen van predikanten uit de omgeving vergde extra uitgaven die de Dongense kerkelijke gemeente zich nauwelijks kon permitteren. Bovendien ontving de diaconie géén geld voor de armenzorg als er géén collecten werden gehouden. Maar mogelijk speelde ook intimidatie van de Kerkenraad mee, omdat die bevreesd zou zijn voor de macht van de prinses. De Kerkenraad vond zo'n onderzoek overtrokken en weigerde daaraan mee te werken. In plaats daarvan werd Floris Pels naar de classis gestuurd met een door alle Kerkenraadsleden ondertekende instemmingsverklaring. Daarop ontstond er een patstelling. De Classis bleef op haar standpunt staan terwijl de Kerkenraad haar verklaring handhaafde, waaruit bleek dat het beroep op Backer unaniem door hen werd gesteund. Tegelijkertijd weigerde deze Raad zich aan een onderzoek te onderwerpen. Uiteindelijk stelde de drossaard van Breda een compromis voor. In een buitengewone vergadering van de Classis op 15 november 1662, waar ook de drossaard en secretaris Pels aanwezig waren, legden alle Kerkenraadsleden nogmaals een schriftelijke verklaring af, waardoor de Classis het beroep goedkeurde. Pas op 5 december legde de Backer zijn propositie af over de bijbel tekst over de eerste zonde van Adem en Eva (Genesis 3, vers 15). Deze proefpredicatie werd door de Classis wat "confuus of verwarrend" bevonden. Het daarop volgende peremptoir examen beoordeelde de Classis als "zwak". Desalniettemin liet zij hem tot het ambt toe, omdat zij meende dat Backer door alle perikelen rond zijn beroeping nogal gespannen zou zijn. De Backer kreeg het dringende advies mee om "neerstig en nederig" zijn ambt te vervullen en kreeg dominee Dabel als mentor toegewezen. Op 17 december 1662 werd de Backer eindelijk in Dongen bevestigd en op 23 januari 1663 als lid in de classis opgenomen.

Dominee Backer december 1662 – februari 1664.

Aanvankelijk nam de kersverse dominee zijn intrek in een woning aan de Ham. Eind april 1663 huwt hij met Jannetje Rethij een jonge dame uit Alkmaar. Als proponent in Alkmaar had hij haar leren kennen.

Een week na de huwelijksvoltrekking, ontving hij bericht van de Raad van State dat hij van landswege een traktement van 600 gulden per jaar zou ontvangen vanaf 31 december 1662. Dit traktement bestond uit 500 gulden (in 2013: € 4.353,60) salaris, 60 gulden (in 2013: € 522,43) huishuurvergoeding omdat hij niet in een pastorie woonde en 40 gulden (in 2013: € 348,29) reiskosten vergoeding voor het bijwonen van de Classis bijeenkomsten. Op 22 augustus 1663 lieten hij en zijn vrouw een testament opmaken door de schepenen van Dongen, waarin zij elkaar tot universeel erfgenaam aanwezen. Uit dat testament blijkt tevens dat zij nog geen kinderen hebben. Wel regelden zij de voogdij over een eventueel te verwachte kinderen. Al na iets meer dan één jaar, op 1 februari 1664 overleed Cornelius Backer in Dongen. Op uitnodiging van zijn weduwe en van dominee Winckelmans, woonden enige classis predikanten zijn begrafenis bij op 6 februari 1664. Mogelijk betekent dit toch dat Backer zich tijdens zijn zeer korte loopbaan, toch tot een gewaardeerd lid van de classis had opgewerkt. Na het overlijden van haar man ontving Jannetje Rethij nog een jaar lang weduwengeld, waarbij zij een jaar lang het predikanten traktement kreeg doorbetaald. Dat betekende echter ook dat een eventueel nieuwe predikant geen vol salaris zou ontvangen. Jannetje Rethij bleef niet lang in het huis aan de Ham wonen. Op 29 juni 1664 ondertekende zij een kwitantie voor een bedrag van 20 gulden en 14 cent (in 2013: € 215,37) als vergoeding voor de verbeteringen die aan hun huis werden aangebracht.

Wordt vervolgd.....

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (deel 4)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

Vorige delen zijn verschenen in de Samenspraken van sept. en nov. 2014, jan., feb. en april 2015.

Woningruil.

Kort na het overlijden van Cornelius Backer komt er een woningruil tot stand, waardoor de nieuwe predikant de pastorie van de grote kerk kan betrekken. Enerzijds hebben de Hervormden nooit de wens laten varen om de beschikking te krijgen over de pastorie. Anderzijds zal de magistraat van Dongen tot de overtuiging gekomen zijn, dat een beroep op een nieuwe predikant meer kans van slagen heeft, als deze de bewoning van de pastorie in het vooruitzicht gesteld kan worden. Temeer omdat aan die nieuwe predikant géén salaris betaald kan worden zolang Jannetje Rethij het weduwengeld trekt. In 1664 kan het dorpsbestuur Godefroy Lloyd tot woningruil overhalen. De voorwaarden waaronder deze ruil plaatsvindt zijn dan ook uitgesproken gunstig voor Lloyd. Op 3 maart 1664 komt hij met het dorpsbestuur als volgt overeen.

Willem II

- Lloyd betaalt aan het dorp geen huishuur, maar in plaats daarvan betaalt hij aan Alexander van der Lith of diens rechtsopvolgers de rente over de openstaande bouwschuld van 992 gulden en 14 stuivers (in 2013: 10.682 Euro's) waarvoor het dorp in 1653 een schuldbekentenis heeft afgegeven. Deze rente bedraagt 5% per jaar dat neerkomt op circa 50 gulden (in 2013: 479 Euro)

Op die manier worden dorps kas en armen fondsen niet langer met deze renteplicht belast. Voor de verbeteringen aan de pastorie ontvangt hij van het dorp 200 gulden (2013: 2.153 Euro's), die Lloyd omstreeks 1650 heeft laten aanbrengen. Daarvoor kreeg hij toestemming van Zijne Hoogheid stadhouder Willem II (1626 – 1650) in zijn functie als bestuurder van de Baronie van Breda. De oorspronkelijke verbouwingskosten worden op 300 gulden (2013: 2.875 Euro's)

geschat, maar nu na zoveel jaren nog op 200 gulden gewaardeerd. De woning aan de Ham zal op kosten van het dorp verder worden onderhouden.

Twee dagen later op 5 maart 1664 ondertekenen alle leden van de kerkenraad een verklaring, waarin zij akkoord gaan met de overeenkomst die de magistraat met Godefroy Lloyd heeft gesloten. Omdat de pastorie bij de grote kerk ter beschikking komt van de predikant, verzoekt het dorpsbestuur aan Zijne Hoogheid Willem III (1650 -1702) om het predikantenhuis aan de Ham tot profijt van het dorp te mogen aanwenden. Dat huis is immers mede op kosten van het dorp en de armenfondsen gebouwd. Daartoe heeft het dorp een schuldbekentenis van 969 gulden (10.434 Euro's in 2013) afgegeven en de twee leningen samen 500 gulden (5.384 Euro's in 2013) groot zijn uit de fondsen van de armen afgelost. Op 19 april 1664 keurt de prins dit voorstel goed onder voorwaarde, dat er een verrekening plaats vindt van de kosten die Lloyd aan de pastorie heeft gemaakt met de kosten, die de domeinraad heeft voldaan ten behoeve van de verbouwing van het kerkje aan de Ham tot woonhuis. Sindsdien staat de pastorie naast de oude Laurentius kerk ter hunner beschikking. Zij kunnen hun predikanten in het vervolg een 'waardiger' woning aanbieden.

Tot in de Bataafse tijd (1795) zal de pastorie worden onderhouden op kosten van het dorp en de predikanten genieten er vrije woning.

Willem III

Het kerkje aan de Ham gelokaliseerd.

Omdat het dorp de woning tot eigen profijt mag aanwenden kan de exacte plaats van het eerste Hervormde kerkje in Dongen nog achterhaald worden. In 1672 brandt het pand af tijdens de plundering van Dongen door een Franse legerbende. Dongen blijft daardoor zitten met een perceel grond en een ruïne, waarop nog altijd een forse schuld van 969 gulden en 14 stuivers op rust. In 1674 vraagt het dorpsbestuur aan de Domeinraad het perceel te mogen verkopen. Uit de opbrengst kan dan de schuld worden voldaan. Op 9 juli 1674 stemt de Domeinraad ermee in, nadat zij advies heeft ingewonnen bij de rentmeester der domeinen onder Oosterhout en Dongen, Thomas Claypool. De openbare verkoop volgt op 20 oktober 1674. Koper is de bovengenoemde Thomas Claypool, die voor een bedrag van 660 gulden (6.733 Euro's) zich

eigenaar mag noemen. Op 15 april 1675 wordt met deze opbrengst de schuld aan Maria Peeters Nicolaasdochter, weduwe van Alexander van der Lith, afgelost. Claypool, tevens schout van Dongen, laat een fraai huis op deze plaats bouwen. Als rentmeester kan Claypool zijn taak niet aan. Zijn schulden aan de Domeinraad lopen zo hoog op, dat deze Raad omstreeks 1700 een aantal van zijn goederen confisqueert waaronder het huis te Dongen. Vanaf die confiscatie is Willem III de, Prins van Oranje eigenaar van het pand. Deze staat ook als zodanig geadministreerd in het Dongense verpandingenregister.

De Domeinraad besluit op 17 oktober 1741, op verzoek van Christiaan Johan Pels, schout van Dongen, om aan hem dat huis aan de Ham te verkopen. De koopakte wordt op 12 december 1741 voor de schepenen van Dongen opgemaakt. Lang heeft Christiaan Johan Pels er niet van genoten.

Al op 6 mei 1744 overlijdt hij. Zijn drie kinderen erven het pand, maar stellen geen belang in het bezit ervan. Zij verkopen de woning op 1 oktober 1745 aan Johannes Nuijts, pastoor in Dongen.

Op 25 oktober 1745 wordt de akte van overdracht geregistreerd door de schepenen van Dongen. Pastoor Nuijts treedt niet op als koper-eigenaar maar als

vertegenwoordiger voor zijn neef Johannes Franciscus Bleijens te Merksplas. Al met al blijkt deze handeling slechts een ontduiking van de collaterale belasting op kerken en pastorieën. Johannes Bleijens treedt namelijk alleen in naam op als eigenaar, terwijl de parochie van Dongen de koop betaalt.

Bleijens stelt de woning ter beschikking aan pastoor Nuijts en diens opvolgers, die daarmee een riant onderkomen hebben. Na de afschaffing van de collaterale belasting in 1771 schenkt hij het huis op 24 juni 1772 aan de parochie om als pastorie te dienen, onder beding dat hem 50 gulden (407 Euro's in 2013) per jaar als lijfrente zal worden uitgekeerd vanaf het moment dat pastoor Nuijts komt te overlijden. Vanaf 1772 is het huis in De Ham, gebouwd op de resten van de eerste Hervormde kerk te Dongen, pastorie van de katholieke parochie. Tot in de twintiger jaren van de 20-ste eeuw heeft de woning Hoge Ham 68 als pastorie van de R.K. Laurentius parochie dienst gedaan.

Eliaser Lotius.

Kort na het overlijden van Backer wordt de procedure voor het beroepen van een nieuwe predikant ingezet. Met de problemen bij de beroeping van Cornelius Backer nog vers in het geheugen, pakt de kerkenraad in samenwerking met het dorpsbestuur de zaak voortvarend aan. Al op 17 maart 1664 ontvangt de kerkenraad een akte van handopening. Vervolgens gaat men uitzien naar geschikte kandidaten. Vermoedelijk wordt de kerkenraad door Ds. Mispelblom te Gilze geattendeerd op zijn neef Eliaser Lotius. Met deze predikant worden onderhandelingen aangeknoopt over de voorwaarden

verbonden aan zijn benoeming in Dongen. Een van de problemen is namelijk het feit, dat de weduwe van Cornelius Backer nog een jaar lang het weduwengeld zal ontvangen, waardoor er aan Lotius géén salaris zal worden betaald. Wel stelt men hem de huurvrije bewoning van de oorspronkelijke pastorie in het vooruitzicht. Lotius stemt toe in de beroeping, maar dan dienen pastorie en tuin wel eerst te worden opgeknapt. Op 1 juni 1664 wordt er een nominatie van 4 kandidaten opgesteld, waarvan Eliaser Lotius de Jonge als eerste wordt vermeld. Vrij snel moet de Prins Willem Hendrik III (1650 -1702) hem als de predikant hebben aangewezen. Want al op 1 juli 1664 keurt de Classis het beroep goed en besluit zij, dat Eliaser Lotius op 27 juli 1664 in Dongen zal worden bevestigd. Voor zijn komst naar Dongen is Lotius predikant bij Zijne Excellentie Boreel, ambassadeur voor de Landsregering bij de Kroon in Frankrijk. Tijdens de ambtsperiode van Lotius worden allerlei zaken aan het kerkgebouw en de omgeving verbeterd. In 1667 wordt de grote luidklok hergoten door Claudius Humblot op rekening van het dorpsbestuur. Tegelijk vindt de restauratie van de bovenbouw van de toren plaats. Het ongemak is niet gering, dat de Hervormden ervan ondervinden. Immers het hergieten van de klok vindt in het schip van de kerk plaats.

Op 7 maart 1668 maakt het dorpsbestuur samen met de predikant een bestek op voor een totale schoonmaak, maar ook het herstel van de kerkvloer. Die is niet alleen maar opengebroken voor het gieten van de klok, maar ook verzakt door het begraven van doden. Dat veroorzaakt voortdurend verzakkingen van de vloer, omdat de lijkkasten na verloop van tijd vergaan en dan bezwijken onder de druk van boven. Lotius heeft niet alleen aandacht voor de goede staat van zijn kerk, maar vooral ook voor het geestelijk welzijn van zijn gemeenteleden. Hij maakt zich ook druk over de omgeving van de kerk, zodat de toegang tot de kerk voor de gemeenteleden wordt verbeterd en comfortabeler. Daardoor zal het kerkbezoek toenemen, waardoor de financiën van de Hervormde gemeente wordt versterkt. In 1669 krijgt hij van de Willem III Hendrik, prins van Oranje, toestemming om de Kerkweg, die vanaf de kerk naar de Hamstrate loopt, te laten vereffenen, uitrichten en beplanten. In 1670 begint Juriaan van Zutphen met het maken van een nieuw uurwerk, dat in 1671 in de toren wordt geplaatst. Ook dit werk wordt uitgevoerd in opdracht van het dorpsbestuur, terwijl ook Lotius bij de aanbesteding aanwezig is. Slechts éénmaal komt Lotius in conflict met de Classis. In april 1670 wordt hij in een vergadering van de Classis openlijk beschuldigd van laksheid, nalatigheid en plichtsverzuim, omdat hij op zondagen niet twee keer preekt. Lotius weerlegt deze beschuldiging dat het onmogelijk is om tweemaal per zondag te preken. Immers de meeste gemeenteleden wonen in Klein-Dongen of Dongevaart. De afstand van die gehuchten tot de kerk is zo groot, dat die leden niet tweemaal per zondag de tocht naar de kerk ondernemen. Op de zondagmiddagen staat hij dus voor vrijwel lege kerk! Zijn voorgangers hebben tijdens hun ambtsperiode hetzelfde ervaren. Ook meent hij, dat men hem niet van laksheid kan betichten, als het aantal kerkleden in de vijf jaar dat hij in Dongen heeft gewerkt van 50 tot circa 90 of 100 is toegenomen. Aanvankelijk heeft hij voortdurend getracht om tweemaal op zondagen te prediken, maar helaas zonder enig resultaat. De Classis kan hier niets tegen in brengen en komt er ook nooit meer op terug. Toch trekt Lotius zich de beschuldiging erg aan. Hij doet daarover zijn beklag bij het dorpsbestuur. Hij verzoekt hen om een kamer of schuur in Klein-Dongen ter beschikking te stellen, al is het maar voor een half jaar. Dan kan hij nagaan of tweemaal preken op zondagen én catechisatie aan de jeugd geven, op voldoende belangstelling kan rekenen. Het dorpsbestuur wijst dit verzoek af omdat zij vreest, dat daardoor een scheiding in de Hervormde Gemeente van Dongen kan ontstaan. Zij spoort de predikant aan om een andere manier te vinden voor catechisatie en predicatie. Wel stelt de magistraat zich als een man achter de predikant op. Hij stuurt brief-op-poten aan de Classis, dat hun predikant géén enkele blaam treft. De Classis komt niet meer op deze kwestie terug, toch betekent dat niet, dat het werk van Lotius helemaal vlekkeloos verloopt. De visitatierapporten van de Classis maken herhaaldelijk melding van de "stouticheden" van de Rooms Katholieken. Zo wordt in 1669 gemeld, dat er een Jezuïet "seer stout" is en een grote toeloop geniet van papen uit de wijde omgeving tot uit de Langstraat aan toe. Deze Katholieken gebruiken bovendien een schuur voor hun 'afgodische dienst', die is voorzien van dakramen. Ook zijn er veel 'Cloppen' en 'Kwezels' (vrome, ongehuwde, katholieke vrouwen) actief, die de kinderen onderwijzen in de Katholieke leer. Daaruit blijkt dat de rooms-katholieken zich niet veel gelegen laten liggen aan opgelegde beperkingen, die via plakaten van de landsoverheid zijn verspreid. Integendeel zelfs, zij proberen het de predikanten en zijn gemeente behoorlijk lastig te maken. Zo zetten zij hun honden tot blaffen aan tijdens de predicatie en jagen hun beesten zelfs de kerk in tijdens de diensten. In 1670 leidt dat tot een schriftelijk protest van de predikant

aan de magistraat. Hij schrijft dat honden tijdens zijn dienst zo luid blaffen, dat hij zijn concentratie compleet verloor en zijn toehoorders hem niet meer konden verstaan. Daarom heeft hij vanaf de preekstoel koster Pieter Eijken aangesproken om een einde te maken aan de ordeverstoring. Maar de koster antwoordde:

"Dat is mijn werk niet!" Blijkbaar was Pieter Eijken bang voor de viervoeters buiten de kerk. Maar juist die weigering wekt de verontwaardiging van Lotius op, want in artikel 1 van het kosterreglement staat nu juist, dat de koster alle ongehoorzaamheid en wanordelijkheden in en om de kerk moet weren en voorkomen. Lotius verzoekt het dorpsbestuur om de koster hierover te kapittelen, omdat hetzelfde reglement bepaalt, dat de schepenen in zulke gevallen dienen op te treden. Van der Eijken krijgt inderdaad een stevige uitbrander van het dorpsbestuur. Al met al zijn dit toch niet de ernstigste tegenslagen, die Lotius te verwerken krijgt.

Wordt vervolgd

Ontstaangeschiedenis van de Hervormde Gemeente te Dongen

DE HERVORMDE GEMEENTE TE DONGEN (vervolg deel 4)

A.M.C. Zom (archivaris) en Lucas van der Hoeven (sociaal wetenschapper).

Vorige delen zijn verschenen in de Samenspraken van sept. en nov. 2014, jan., feb., april en oktober 2015.

Het Rampjaren 1666 - 1672.

Lodewijk de XIV

De Tweede Engelse oorlog (1665 – 1667) geeft de bisschop van Münster de kans om zijn geschillen met de Republiek uit te vechten. Vooral de protestanten uit de Meierij vormen een doelwit. Zij worden slachtoffers van plunderingen door huurlingen uit Antwerpen, die zijn immers zeer winstgevend. Deze bendes zien deze strijd tegen de ‘Hollanders’ als een godsdienst oorlog. Zij worden uitgescholden voor ‘papenvolk en – knechten’, Veel erger zijn de gevolgen als de Franse troepen van Lodewijk de XIV in 1672 ons land binnenvallen. Daaraan voorafgaand zijn de voorraden van de boeren door de republiek opgeëist, maar is ook de tactiek van de verschroeide aarde toegepast. In 1672 raakt de Republiek der Nederlanden in oorlog met England, Frankrijk en de Duitse vorstendommen Münster en Keulen. Alleen dat deel van de Republiek, dat beschermd wordt door de befaamde waterlinie, blijft gevrijwaard van

oorlogshandelingen. In de gebieden buiten de waterlinie, gaan de vijandelijke troepen vrijelijk hun gang. Tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch schuimen Franse soldaten het platteland van Brabant af om oorlogsschattingen op te leggen, leeftocht en brandstof te vorderen én te roven en te plunderen.

Op 20 juli 1672 wordt Dongen; dat slechts zo'n 250 huizen telt - overvallen door een groep van 1.500 Franse ruiters en dragonders, die plunderend en brandstichtend door het dorp trekken. In enkele uren tijd wordt een groot deel van het dorp in as gelegd. De soldaten beperken zich niet tot roven en brandstichten, zij gaan zich ook te buiten aan grof lichamelijk geweld jegens een aantal Dongenaren. “Den vijant..heeft gemaect een schouwburgh van alle bedenckelijke wreetheden en de jammeren”. Plunderen was vaak niet zo eenvoudig, omdat veel bewoners geld en goederen verstopten. Daarom pijnigen soldaten de Dongenaren om te weten te komen waar de buit verborgen. Ook vrouwen en meisjes moeten het ontgelden. Meer dan 80 huizen zijn er in Dongen vernield; één derde van alle woningen.

De pastorie en de kerk blijven voor brand gespaard, maar aan een plundering ontsnappen beide gebouwen niet. Vermoedelijk is het archief van de Hervormde gemeente bij deze plundering verloren geraakt, want dit archief begint pas in 1674. Dus pas met de bevestiging van de opvolger van Eliaser Lotius, Simon van Hamerstede. Opmerkelijk is eveneens dat

Lotius kort na deze plundering overlijdt. Zodoende rijst de vraag of ook hem het nodige lijfelijk geweld is aangedaan. Dit blijkt uit het verzoek aan de Prins om een Akte van Despice tot het beroepen van een opvolger, waarin staat: "... ende tsedert d'overlijden vanden selve do. Lotius door desen oorlogh...". Of dat ook inderdaad het geval is, blijkt niet uit de archieven. Lotius verschijnt in ieder geval niet in de Classis vergadering van 11 oktober 1672. Hij overlijdt eind november 1672. Daarmee zijn de beproevingen voor de dorpelingen nog niet over. In maart 1674 volgt een overstroming, die erger was dan ooit in de afgelopen eeuw. In augustus daarna treft Dongen een noodweer, waardoor de herbouwde molen en 32 woningen worden verwoest. Na het vertrek van de Fransen zes jaar later in 1678, dient de Baronie jaarlijks nog duizenden guldens aan schade vergoeding betalen.

Wordt vervolgd